

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949
Cilt | Volume 25 • Sayı | Number 1
Haziran | June 2026

Hadis Tarihi Araştırmalarında Yeni Bir Demografik Yaklaşım: Ulema Nüfus Sayım Modeli

A New Demographic Approach to Hadith History Research: The Ulema Census Model

Orhan ÇİNİCİ

Dr. Arş. Gör. | Dr. Res. Asst.
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı
Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Division of Hadith
Kırşehir | Türkiye
orhan.cinici@ahievran.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0698-3901>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 27.01.2026

Kabul Tarihi | Accepted: 13.05.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.06.2026

Atıf | Cite As

Çinici, Orhan. "Hadis Tarihi Araştırmalarında Yeni Bir Demografik Yaklaşım: Ulema Nüfus Sayım Modeli". *Hitit İlahiyat Dergisi* 25/1 (2026), 454-478. <https://doi.org/10.14395/hid.1873098>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zekâ Etik Beyanı: Yazar, bu makalenin hazırlanma sürecinde yapay zekâ araçlarının yalnızca dilbilgisi, yazım hataları ve üslup tutarlılığını kontrol etmek amacıyla kullanıldığını; makalenin içeriği ve bilimsel bütünlüğü konusundaki tüm sorumluluğun kendisine ait olduğunu beyan etmektedir.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından 223K039 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two external double-blind peer review.

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Artificial Intelligence Ethical Statement: The author declare that artificial intelligence tools were used during the preparation of this article solely for the purposes of checking grammar, spelling, and stylistic consistency; and assume full responsibility for the content and scientific integrity of this work.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: This work was supported by the Scientific and Technological Research Council of Türkiye (TÜBİTAK) under grant number 223K039.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

A New Demographic Approach to Hadith History Research: The Ulema Census Model*

Abstract

In the literature of Islamic studies, the chronological framework of works in the genres of history and biographical compendiums is generally structured around the dates of scholars' deaths. The tendency to classify the works of classical authors by centering on this calendar continues as a methodological continuity in today's digital humanities and academic research practices, with demographic and density analyses largely based on scholars' years of death. While this approach provides some insight into the general distribution of the scholarly community, it falls short in identifying the population of scholars in a specific year and tracking demographic fluctuations. This is because death-date-centered analyses reflect only periods of concentrated deaths, failing to allow for the simultaneous identification of scholars who were alive and engaged in scholarly activities during a specific timeframe. To minimise the time lag problem arising in analyses based on dates of death, Maxim Romanov adopted a method that takes the floruit of scholars as its basis by shifting dates of death back by thirty years. However, since this approach essentially takes the year of death as its reference point and reduces scholars' lifespans to a fixed timeframe, it fails to provide the expected precision in the cross-sectional analysis of scholars who were alive during the same period.

This study proposes the "Ulema Census Model", which takes both birth and death dates into account, with the aim of addressing this methodological gap and analysing ulema demographics within a more consistent framework. The primary objective of the study is to adapt the census logic of modern demography to the prosopography of the ulema, thereby including scholars in the analysis alongside their life trajectories from birth to death, rather than fixing them to a single point in time. In this way, the aim is to simultaneously identify all young, middle-aged and senior scholars alive at a specific point in time and to present a comprehensive picture of the intellectual figures of the period.

To test the model's functionality, a dataset comprising 1,413 scholars who lived in Egypt between 300–600 AH (912–1204 CE) and were engaged in the study of hadith has been utilised. These data, compiled from the works of authors such as Ibn Yunus, al-Zahabi and al-Maqrizi, have been structured around the scholars' dates of birth and death. In classical biographical literature, the fact that scholars' birth details were recorded less frequently than their dates of death (at a rate of 22.8% in this dataset) emerged as the greatest methodological obstacle to applying the model. This data gap was addressed through Simple Linear Regression analysis. It was determined that the prediction model, based on the high correlation between birth and death dates, operates with a high coefficient of determination ($R^2 = 0.857$) and a margin of error of ± 6.7 years (RMSE), thereby enabling the data for scholars whose birth dates were unknown to be completed using statistical methods.

This analytical approach, however, entails certain fundamental assumptions and limitations. Firstly, it is assumed that the dataset broadly represents the Egyptian ulema of that period and that scholars not included in the biographical literature would not alter this general statistical trend. The second assumption is that, given the natural limits of human life, the relationship between dates of birth and death followed a stable course throughout the three centuries under examination and was not affected by demographic crises such as epidemics, famines or wars. Based on this premise, the statistical (regression) model is expected to provide a sound basis for filling in missing data. The third assumption concerns the need to model the geographical mobility (migration patterns) of the ulema, which has been modeled through specific statistical constants.

The findings of the research demonstrate that the 'Ulema Census Model' provides a far more detailed picture than traditional chronological methods. Indeed, a census conducted for the year 450/1058 using the Egyptian scholars' dataset identifies 135 hadith scholars living in the region at that time, and the model further divides this population into demographic strata by age group. According to this projection, in that same year 23 scholars were in childhood (0–6 years), 46 in adolescence (7–29 years), 26 in maturity (30–60 years) and 40 in seniority (over 60 years).

This study proposes a new model for conducting an in-depth analysis of the development of centres of learning by integrating the history of hadith with socio-demographic data. The proposed model not only provides a framework that is amenable to further methodological development but is also adaptable to biography-focused research in disciplines beyond hadith studies, such as history, fiqh and qira'at.

Keywords: Hadith, Demography of Ulema, Data Analysis, Digital Humanities, Prosopography, Egypt.

* The model proposed in this article is an expanded and refined version of the methodology applied in the doctoral thesis entitled "Hadith Studies in Egypt (The Fatimid Period)", completed under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Seyit Ali Güşen. I would like to thank my esteemed supervisor for his valuable contributions to this work.

Hadis Tarihi Araştırmalarında Yeni Bir Demografik Yaklaşım: Ulema Nüfus Sayım Modeli**

Öz

İslâmî ilimler literatüründe tarih ve tabakât türü eserlerin kronolojik çerçevesi, ekseriyetle âlimlerin vefat tarihleri ekseninde şekillenmektedir. Klasik müelliflerin eserlerini bu takvimi merkeze alarak tasnif etme eğilimi, günümüz dijital beşerî bilimler ve akademik araştırma pratiklerinde de metodolojik bir süreklilik arz etmekte, demografik ve yoğunluk analizleri büyük ölçüde vefat yılları baz alınarak yapılmaktadır. Bu yaklaşım, ulema zümresinin genel dağılımına dair bir fikir verse de muayyen bir yıldaki âlim popülasyonunu saptamada ve demografik dalgalanmaları izlemede yetersiz kalmaktadır. Zira vefat tarihine dayalı tahliller yalnızca ölüm hâdiselerinin yoğunlaştığı dönemleri yansıtmakta, belli bir zaman diliminde yaşayan ve ilmî faaliyetlerini sürdüren âlimlerin eş zamanlı olarak belirlenmesini mümkün kılmamaktadır. Maxim Romanov, vefat tarihlerine dayalı analizlerde ortaya çıkan gecikme süresi problemini asgariye indirmek için vefat tarihlerini otuz yıl geriye çekerek âlimlerin “verimlilik çağını” (*floruit*) esas alan bir yöntem benimsemiştir. Ne var ki bu yaklaşım da özünde vefat yıllarını referans aldığı ve âlimlerin yaşam sürelerini sabit bir zaman dilimine indirgediği için aynı dönemde hayatta olan ulemanın kesitsel analizinde beklenen hassasiyeti sağlayamamaktadır.

Bu çalışma, bahsi geçen metodolojik boşluğu doldurmak ve ulema demografisini daha kapsamlı bir çerçevede analiz edebilmek amacıyla doğum ve vefat tarihlerini bir arada değerlendiren “Ulema Nüfus Sayım Modeli”ni önermektedir. Çalışmanın amacı, modern demografi bilimindeki nüfus sayımı mantığını ulema prosopografisine entegre ederek, âlimleri tek bir tarihsel noktaya sabitlemek yerine doğumdan vefata uzanan yaşam döngüleriyle birlikte ele almaktır. Bu sayede söz konusu zaman kesitinde hayatta olan çeşitli jenerasyonlara mensup (genç, orta yaşlı ve kıdemli) âlimlerin eş zamanlı olarak tespit edilmesi ve dönemin ilmî şahsiyetlerinin bütüncül bir tabloda sunulması hedeflenmektedir.

Modelin işlevselliğini sınamak amacıyla 300–600 (912–1204) yılları arasında Mısır coğrafyasında yaşamış ve hadis ilmiyle iştigal etmiş 1.413 âlimi kapsayan bir veri seti esas alınmıştır. İbn Yûnus, Zehebî ve Makrîzî gibi müelliflerin eserlerinden derlenen bu veriler, âlimlerin doğum ve vefat tarihleri ekseninde yapılandırılmıştır. Klasik biyografi literatüründe, âlimlerin doğum tarihlerinin vefat tarihlerine kıyasla daha nadir kaydedilmiş olması (bu veri setinde %22,8 oranında), modelin uygulanmasındaki başat metodolojik kısıtlılık olarak öne çıkmıştır. Söz konusu veri eksikliği, Basit Doğrusal Regresyon (*Simple Linear Regression*) analiziyle telafi edilmiştir. Doğum ve vefat tarihleri arasındaki güçlü korelasyona dayanan bu tahmin modelinin yüksek bir açıklayıcılık oranına ($R^2 = 0,857$) ve $\pm 6,7$ yıllık hata payına (RMSE) sahip olduğu tespit edilmiş, böylece doğum tarihi bilinmeyen âlimlerin verileri istatistiksel yöntemlerle tamamlanmıştır.

Nüfus modelinin uygulanması, birtakım varsayımlar ve yöntemsel sınırlılıklar da barındırmaktadır. İlk olarak, oluşturulan veri setinin o dönemdeki Mısır ulemasını genel hatlarıyla temsil ettiği ve tabakât literatürüne girmemiş âlimlerin bu genel istatistiksel eğilimi değiştirmeyeceği kabul edilmiştir. İkinci varsayım, insan ömrünün doğal sınırları göz önüne alındığında, doğum ve vefat tarihleri arasındaki ilişkinin incelenen üç asır boyunca istikrarlı bir seyir izlediği ve bu durumun salgın, kıtlık veya savaş gibi demografik krizlerden etkilenmediği yönündedir. Nitekim bu ön kabulden hareketle regresyon modelinin eksik verileri tamamlamada sağlam bir zemin sunduğu sonucuna varılmıştır. Üçüncü olarak ulemanın coğrafi hareketliliği (göç örüntüleri), modelin kurgusu gereği tanımlanmış istatistiksel sabitlere göre değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, “Ulema Nüfus Sayım Modeli”nin geleneksel kronolojik yöntemlere kıyasla çok daha ayrıntılı bir tablo sunduğunu göstermektedir. Nitekim Mısır âlimleri veri seti üzerinden 450/1058 yılı için yapılan bir sayımda, bölgede o tarihte hayatta olan 135 hadis âlimi tespit edilebilmekte ve bu nüfus, yaş gruplarına göre demografik katmanlarına ayrılabilir. Bu projeksiyonda aynı yılda çocukluk çağındaki (0–6 yaş) 23, yetişme dönemindeki (7–29 yaş) 46, olgunluk evresindeki (30–60 yaş) 26 ve kıdemli yaştaki (60 yaş üzeri) 40 âlimin eş zamanlı olarak var olduğu saptanabilmektedir.

Bu araştırma, hadis tarihini sosyo-demografik verilerle harmanlayarak ilim merkezlerinin gelişimini derinlemesine analiz etmeyi amaçlayan yeni bir model önerir. Önerilen model, yöntemsel açıdan geliştirilmeye elverişli bir çerçeve sunmanın yanı sıra hadis disiplininin ötesinde tarih, fıkıh ve kıraat gibi İslâmî ilimlerin tabakât odaklı araştırmalarına da tatbik edilebilir bir hüviyet taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ulema Demografisi, Veri Analizi, Dijital Beşerî Bilimler, Prosopografi, Mısır.

** Makalede teklif edilen model, Doç. Dr. Seyit Ali Güşen danışmanlığında tamamlanan “Mısır’da Hadis Çalışmaları (Fâtımiler Dönemi)” adlı doktora tezinde uygulanan yöntemin genişletilmiş ve geliştirilmiş hâlidir. Çalışmaya sunduğu katkılardan dolayı değerli danışmanıma teşekkür ederim.

Giriş

İslâmî ilimler tarih yazımında âlimlerin vefat tarihleri, ilk asırlardan itibaren kronolojik düzenin kurulmasını sağlayan temel verilerden biri olmuştur. Nitekim bu veriyi merkeze alarak telif edilen öncü eserler arasında Ebü'l-Kâsım el-Begavî'nin (ö. 317/929) *Târîhu vefâtî's-şü'yûh*'uyla İbn Zebr er-Rebaî'nin (ö. 379/989) *Târîhu mevlidi'l-ulemâ ve vefeyâtihim*'i sayılabilir. Müteakip asırlarda Habbâl'in (ö. 482/1090) *el-Vefeyât*'ı, Münzirî'nin (ö. 656/1258) *et-Tekmile li-vefeyâtî'n-nakale'si* ve İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân*'ında bu gelenek sürdürülmüştür. İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Muntazam*'ı ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye'si* gibi kronolojik tarih eserlerinde de muayyen bir yılda ölen şahsiyetler o yılın hadiseleri içerisinde ele alınmış, böylece vefat tarihleri tarihsel akışın bir unsuru hâline gelmiştir. Bu yazım geleneği vefat tarihlerini hem bir tasnif ilkesi hem de biyografik bilginin temel dayanağı olarak belirlemiş, söz konusu miras günümüz akademik çalışmalarına da büyük oranda intikal etmiştir.

Modern araştırmalar bağlamında vefat tarihlerinin ilk kez nicel analizlere konu edilmesi Richard W. Bulliet gibi öncü isimlerin katkılarıyla gerçekleşmiştir. Bulliet, biyografik eserlerden hareketle Nişabur'a göç eden âlimlerin ortalama ömrünü 75 yıl¹ olarak varsaymış ve bu kişilerin genellikle 30 yaşında göç ettikleri kabulünden hareketle âlimlerin vefat tarihlerinden 45 yıl geriye giderek Nişabur'a yönelik göçlerin tarihsel dağılımını kronolojik bir çerçevede belirlemeye çalışmıştır.² Aynı dönemde Charles Pellat tarafından yürütülen çalışmalar ise Bulliet'in yaklaşımını tamamlayıcı niteliktedir. Nitekim Bulliet ortalama ömür süresini sabit bir varsayım olarak ele alırken Pellat, benzer kaynaklara dayanarak doğrudan bu parametreyi hesaplamaya yönelmiştir³. Böylece Pellat da biyografik sözlüklerin ihtiva ettiği vefat verilerinin bir araştırma nesnesi olarak kullanılabileceğini ortaya koymuş ve sonraki nicel çalışmalar için bir referans noktası teşkil etmiştir.⁴

Son yıllarda dijital beşerî bilimler alanındaki gelişmelere paralel olarak hadis sahasında ulema prosopografisine yönelik çalışmalar da belirgin bir ivme kazanmıştır. Bu araştırmalarda kronolojik ve demografik çözümler büyük ölçüde âlimlerin vefat tarihleri esas alınarak yürütülmekte, söz konusu tarihler genellikle on, yirmi veya otuz yıllık dilimler hâlinde gruplandırılarak dönemsel değerlendirmelere konu edilmektedir. Bu yaklaşımın öncü örneklerinden biri Recep Şentürk'ün çalışmasıdır.⁵ Şentürk, hadis rivayet ağlarını incelediği eserinde vefat verilerini sosyolojik bir değişkene dönüştürmüş ve ağ yapısı üzerinden kolektif hafızanın sürekliliğini tahlil etmiştir. Araştırmada hadis hâfizalarının demografik panoraması, tabaka ve vefat bilgileri ekseninde ortaya konulmuştur. Benzer biçimde, Maribel Fierro'nun yürütücülüğünü üstlendiği "Prosopografía de los Ulemas de al-Andalus" (PUA) projesinde de Endülüs ulemasının kronolojik tasnifi vefat yıllarına göre yapılandırılmış, vefat tarihleri hem

¹ Bulliet, âlim ömürlerinin ortalama 75 (güneş) yıl olduğunu 150 âlimin doğum-vefat tarihlerini kıyaslayarak elde etmiştir.

² Bulliet, vefat tarihlerini bu yöntemle kullanarak yeni bir ufuk açmış olsa da çalışmasındaki amacı doğrudan ulema nüfusunu belirlemek ya da bir şehrin ulema dağılımını ortaya koymak değildi; bk. Richard W. Bulliet, "A Quantitative Approach to Medieval Muslim Biographical Dictionaries", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 13/2 (1970), 195-211.

³ Bk. Charles Pellat, "Peut-on connaître le Taux de Natalité au temps du Prophète? A la Recherche d'une Méthode", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 14/2 (1971), 107-135; Charles Pellat, "Quelques Chiffres sur la vie Moyenne D'une Catégorie de Musulmans", *Mélanges d'islamologie* (1974), 233-246.

⁴ Pellat, makalesinde IRHT bünyesinde hazırlanmakta olan Onomasticon Arabicum projesine özellikle dikkat çekerek bu projenin tamamlanmasıyla birlikte âlimlerin ortalama ömrü gibi sorulara "bir tuşa basarak" ulaşılabileceğini öngörmüştür. Proje bugün ulaşılabir bir veri tabanına dönüşmüş, İslâm'ın ilk bin yılına ait 27.000'den fazla âlim ve ünlü şahsiyetin biyografik verilerini; isimler, tarihler ve yer adları üzerinden çapraz sorgulamaya açmıştır. Ne var ki Onomasticon Arabicum, vefat tarihleri de dâhil olmak üzere biyografik verileri sistematik biçimde depolayan bir altyapı sunmakla birlikte, bu verilerin demografik bir analize dönüştürülemediği görülmektedir; bk. "Onomasticon Arabicum" (2026).

⁵ Recep Şentürk, *Narrative Social Structure: Anatomy of the Hadith Transmission Network, CE 610-1505* (Columbia University, PhD Dissertation, 1998).

demografik dağılımın belirlenmesinde hem de âlim popülasyonunun zamansal seyrinin takibinde temel ölçüt olarak işlev görmüştür.⁶

Muhammed Enes Topgöl'ün erken dönem ilim merkezlerini ve ulema hareketliliğini biyografik kaynaklardaki nisbeler üzerinden ele aldığı çalışmasında da vefat tarihleri, nisbelerin dağılımını anlamlandırmada kronolojik bir ölçüt olarak benimsenmiştir.⁷ Aynı yaklaşım, 2021 yılında düzenlenen "Islamicate Digital Humanities Network-Digital Hadith Studies" konferansında sunulan bildirilerde de izlenmekte, vefat tarihleri burada rivayet faaliyetlerinin zamansal seyrini ve yoğunluk oranlarını belirleyen kronolojik bir gösterge olarak kullanılmıştır.⁸

Muhammed E. Topgöl'ün yürütücülüğünde tamamlanan "2./8. Asır Hadis Halkaları" projesi⁹ ise bu çizginin en kapsamlı örneklerinden birini sunmaktadır. Söz konusu projede vefat tarihleri; Küfe, Basra, Medine, Mekke, Mısır, Şam ve Yemen gibi çeşitli İslam coğrafyalarına¹⁰ ilişkin çözümlemelerde merkezî bir yer edinmiştir. Bölgelerin demografik yapısı ve âlim oranındaki değişimler bu veriler üzerinden izlenmiş, vefat tarihleri aynı zamanda rivayet yoğunluğunun zamansal ölçümünde de başvuru olan temel kronolojik araç hâline gelmiştir.

Yukarıda bahsedilen çalışmalarda vefat tarihleri temelde iki amaçla kullanılmıştır. Birincisi; râvilerin rivayet sıklığını, hadis ağlarının zaman içindeki gelişimini ve âlimlerin nisbelerine göre dağılımını ölçmek için kullanılan bir kronolojik analiz aracı olmasıdır. İkincisi ise belirli bir bölge veya dönemdeki âlim sayısını belirlemek için "demografik bir ölçüt" olarak işlev görmesidir. Âlimlerin demografik yapısına odaklanan bu çalışma da bahsi geçen literatürle "demografik analiz" noktasında kesişmekte ve kendini bu ilmî alanda konumlandırmayı hedeflemektedir.

Vefat tarihlerini ulemanın bölgesel dağılımını ve demografik eğilimlerin dönemsel değişimlerini analiz etmek için kullanan bu çalışmalar, kendi inceleme alanlarında pek çok önemli bulgu sunmuştur. Ancak demografik analizlerde yalnızca vefat tarihlerinin temel alınması, beraberinde metodolojik sınırlılıklar da getirmektedir. Zira bu yaklaşım, bir âlimin on yıllara yayılan biyolojik ve aktif ilmî ömrünü, hayatın sona erdiği tek bir ana (vefat tarihine) indirgeme riski taşır. Sonuç olarak döneme veya bölgeye odaklanan analizlerde saptanan istatistiksel yoğunluklar, âlimlerin aktif ilmî süreçlerinin yerine ömürlerinin son evresini yansıtmakta, bu durum da ulema dağılımı verilerinde zamansal bir kaymaya yol açmaktadır.

Vefat tarihlerinin âlimlerin yaşam çizgisindeki nihai noktayı temsil ettiğine dikkat çeken Maxim Romanov, bu tarihlerin makul bir süre geriye çekilmesiyle söz konusu sorunun belirli ölçüde

⁶ "Prosopografía de los ulemas de al-Andalus (PUA)", ts.

⁷ Muhammed Enes Topgöl, "Erken Dönem İslam Tarihi'nde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 22/42 (2017), 1-33.

⁸ Rahile Kızılkaya Yılmaz-Elif Koç, "'Islamicate Digital Humanities Network, Online Conference, Digital Hadith Studies,' 27 Ocak 2021, Washington, DC, USA", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 19/1 (2021), 165-170. Benzer usuller çerçevesinde tâbiün neslinin dağılımını vefat tarihlerine göre analiz eden bir çalışma için bk. Mustafa Tatlı, "Rivayet Anlayışı Açısından Tâbiün Neslini Yeniden Dönemlendirmek: İhtimaller ve Teklifler", *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Tâbiün-I -Tâbiin Kimliği ve İslâmî İlimlerin Tesisi-*, ed. Adem Karaaslan vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024), 41-82.

⁹ Muhammed Enes Topgöl, *2./8. Asır Hadis Halkaları I: Medine, Mekke, Mısır, Şam, Yemen* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2025).

¹⁰ Muhammed İkbâl Aslan, *Hicrî II. Asırda Küfe'de Hadis İlmî* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025); Ömer Faruk Maden, *2./8. Asır Basra Ehl-i Hadis'i: Kimlik, Yönelim ve Etkileşim* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2026); Ridvan Talha Yücedağ, "2./8. Asır Medine Hadis Halkası", *2./8. Asır Hadis Halkaları 1*, ed. Muhammed Enes Topgöl (İstanbul: İFAV Yayınları, 2025), 25-138; Enes Tarhan, "2./8. Asır Mekke Hadis Halkası", *2./8. Asır Hadis Halkaları 1*, ed. Muhammed Enes Topgöl (İstanbul: İFAV Yayınları, 2025), 139-252; Baki Gönüllü, "2./8. Asır Mısır Hadis Halkası", *2./8. Asır Hadis Halkaları 1*, ed. Muhammed Enes Topgöl (İstanbul: İFAV Yayınları, 2025), 253-341; Adem Sari, "2./8. Asır Şam Hadis Halkası", *2./8. Asır Hadis Halkaları 1*, ed. Muhammed Enes Topgöl (İstanbul: İFAV Yayınları, 2025), 343-421; Hatice Demirci Akyüz, "2./8. Asır Yemen Hadis Halkası", *2./8. Asır Hadis Halkaları 1*, ed. Muhammed Enes Topgöl (İstanbul: İFAV Yayınları, 2025), 423-503.

aşılabilceğini öne sürmüştür. Nitekim Romanov, vefat tarihlerinden otuz yıl geriye giderek âlimlerin aktif “üretkenlik dönemini” (*floruit*) merkeze almış ve böylece yaşanan zamansal sapmayı kısmen telafi etmeye çalışmıştır.¹¹ Ne var ki bu çözüm, analizlerdeki gecikme problemini bir nebze hafifletse de âlimleri yine tekil bir zamansal noktaya hapsetmekte ve onların ilim halkarındaki ömür boyu süren devamlılıklarını bütüncül bir biçimde yansıtamamaktadır.

Belirli bir zaman kesitindeki ulema mevcudunun yanı sıra; bir ilim ehlinin herhangi bir havzaya intikal ettiğinde karşılaşacağı hoca ve akran potansiyelini veya bölge nüfusundaki anlık dalgalanmaları kapsayacak ayrıntılı bir analiz, daha hassas bir metodolojiyi zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda makale, söz konusu ihtiyacı karşılamak amacıyla yeni bir “Ulema Nüfus Sayım Modeli” önermektedir.

Bu model, âlimleri vefat yahut üretkenlik dönemi gibi tekil bir zaman noktasıyla sınırlamak yerine, onların doğumdan vefatlarına kadar uzanan biyolojik ve ilmî yaşam çizgilerini bir bütün olarak ele almaktadır. Böylece herhangi bir yılda hayatta olan ulema nüfusunun yaş gruplarına göre tespit edilmesi mümkün olmaktadır. Modern demografik nüfus sayımı mantığıyla kurgulanan bu yaklaşım, belirli bir dönemdeki ulema varlığına dair katmanlı ve kapsamlı analizler yapılabilmesine de zemin hazırlamaktadır.

Önerilen nüfus modeli, hadis tarihi araştırmaları bağlamında; belirli bir tarihsel kesitte veya coğrafi havzada kurulması muhtemel hoca-talebe ilişkilerine dair bir projeksiyon da sunmaktadır. Araştırmacılar bu metodolojiyle; herhangi bir bölgeye intikal eden bir âlimin etkileşime girebileceği potansiyel ulema ağını (muhtemel *likâ* yoğunluğunu) ve hoca-talebe çevresini, demografik yaş profilleri ekseninde inceleme fırsatı yakalamaktadır. Modelin sağladığı bu veriler ise hadis ilmine dair kronolojik ve teknik meselelerin ampirik bir zeminde test edilmesine de olanak tanımaktadır. Özellikle talebelerin ilim tahsiline başlama yaşı, erken yaşta hadis meclislerinde bulunma (*huzûr*) durumu, hoca tercihlerinde yaş faktörünün belirleyiciliği ve akranlar arası rivayet ilişkileri gibi birçok temel mesele, modelin ürettiği bu nicel veriler ışığında daha kapsamlı bir biçimde incelenebilecektir.

Mevcut literatürde tarihî şehirlerin genel nüfusunu hesaplamak amacıyla tahrir, şeriiye sicili, avâriz ve cizye defterleri gibi arşiv kaynaklarının yanı sıra; hane sayıları, kentsel yüzölçümleri ve resmî yapıların dağılımı gibi verilerden yararlanıldığı görülmektedir.¹² Bu genel demografi çalışmalarında ulema gibi spesifik bir zümrenin nüfusunu tespit etme amacı güdülmeyeceği gibi bu makalede önerilen yöntem de daha önce kullanılmamıştır. Dolayısıyla tarihî İslam şehirleri veya genel toplum yapısı bağlamında yürütülen nüfus araştırmalarının hem odaklandığı hedef kitle hem de metodolojik zemin bakımından bu çalışmanın sunduğu modelden belirgin bir biçimde ayrıştığı ifade edilebilir.

Önerilen ulema nüfus sayım modelinin uygulanabilirliğini sınamak amacıyla 300–600 (912–1204) yılları arasında Mısır’da hadis ilmiyle iştigal etmiş 1.413 âlimi kapsayan bir veri seti

¹¹ Maxim G. Romanov, *Computational Reading of Arabic Biographical Collections with Special Reference to Preaching in the Sunni World (661–1300 CE)* (University of Michigan, PhD Dissertation, 2013); Maxim Romanov, “Toward Abstract Models for Islamic History”, *The Digital Humanities and Islamic & Middle East Studies*, ed. Elias Muhanna (De Gruyter, 2016), 117–149.

¹² Bk. Yunus Koç, “Ömer Lütfi Barkan’ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları”, *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 65 (2013), 177–202; Tariq Madani, “The Historian and Quantitative Approaches: Demographic Studies of Islamic Cities”, *AlMuntaqa* 2/1 (2019), 24–44; Bekir Gökpınar, “1712 Tarihli Avâriz Defterine Göre Bergos (Lüleburgaz) Kazası”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 15 (2020), 63–98; Mustafa Durdu, “Cizye Defterine Göre Ferecik Kazasında Kiptiler ve Gayrimüslimler (1848)”, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 21/3 (2021), 985–1006; Hanife Alaca, “XVI. Yüzyıl Başlarında Balkan Şehirlerinde Nüfus: Sağkol Kazaları Örneğinde Bir Tarihsel Demografi Denemesi”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/3 (2021), 1932–1950.

kullanılmıştır. Söz konusu veri seti, İbn Yûnus (ö. 347/958), İbnü't-Tahhân (ö. 416/1025) ve Habbâl gibi müelliflerin kaleme aldığı dönemin temel biyografik kaynaklarının yanı sıra Zehebî'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* ve *Târîhu'l-İslâm*'ıyla Makrîzî'nin (ö. 845/1442) *el-Mukaffa'l-kebîr*'i gibi birincil literatürün taranmasıyla oluşturulmuştur.¹³ Derlenen bu verilerin tasnif ve analiz aşamalarında ise Python programlama dili ve ilgili veri analizi kütüphanelerinden istifade edilmiştir.

Modelin uygulanmasındaki en temel metodolojik güçlük, âlimlerin doğum tarihlerinin vefat tarihlerine kıyasla çok daha seyrek tespit edilebilmesidir. Bu veri boşluğunu gidermek amacıyla doğum-vefat tarihleri bilinen âlimlerden hareketle basit doğrusal regresyon (*simple linear regression*) modeli kullanılmış, modelin istatistiksel güvenilirliği ise “5-katlı çapraz doğrulama” (*5-fold cross-validation*) yöntemiyle sınanmıştır. Bu sayede veri setinde yer almayan ulema doğum tarihleri kabul edilebilir bir hata payıyla tahmin edilebilmiştir.

Makalenin ilerleyen bölümlerinde, önerilen modelin teorik altyapısıyla uygulama adımları detaylandırılacak, ardından Mısır örnekleminde elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

1. Ulema Nüfus Sayım Modeli: Teorik Çerçeve ve Uygulama

1.1. Modelin Demografik Temelleri ve Mantiği

Ulema Nüfus Sayım Modeli, modern demografi bilimindeki nüfus sayımı metodolojisi referans alınarak kurgulanmıştır. Genel bir nüfus sayımında, muayyen bir zaman diliminde ilgili coğrafyada ikamet eden tüm bireyler; yaş, cinsiyet veya meslek ayrımı gözetilmeksizin kayıt altına alınmaktadır. Bu bağlamda o yıl içerisinde doğan bireylerle birlikte mevcut nüfusun tamamı sayıma dâhil edilmektedir.¹⁴ Bu yaklaşıma paralel olarak Ulema Nüfus Sayım Modeli de belirli bir referans yılında (örneğin 450/1058) hayatta olan tüm âlimleri yaş gruplarına göre tasnif ederek sayıma tabi tutar. Bununla birlikte model; doğum ve vefat tarihlerini merkeze alıp geçmişe dönük (*retrospektif*) bir sayım gerçekleştirmesi yönüyle modern demografik sayımlardan metodolojik olarak ayrışmaktadır.

Önerilen model, geleneksel metodolojilerle saptanması güç olan demografik dinamiklerin ayrıntılı bir biçimde incelenmesini mümkün kılmaktadır. Bu yaklaşıma göre her bir âlim, doğumundan vefatına dek uzanan yaşam döngüsü boyunca sayıma dâhil edilmektedir. Böylelikle âlimler; yalnızca vefat tarihlerinde yahut Romanov'un yönteminde olduğu gibi salt “üretkenlik” dönemlerinde değil; çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık gibi farklı yaşam evrelerinde de istatistiksel düzlemde ayrı ayrı ve eş zamanlı olarak görünürlük kazanmaktadır.

Öte yandan önerilen bu modelin, vefat tarihlerini merkeze alan analizleri ikame etmekten ziyade, söz konusu yaklaşımların barındırdığı metodolojik boşlukları telafi etmeyi hedeflediği vurgulanmalıdır. Ayrıca modelin, salt demografik verilerden hareketle belirli bir dönemin ilmi gelişimine veya gerilemesine dair kesin yargılara varma iddiası da bulunmamaktadır. Ulema Nüfus Sayım Modeli, döneme ilişkin mevcut tarihsel okumaları destekleyecek ampirik dayanaklar ve güçlü argümanlar üretme işlevini üstlenmektedir.

¹³ Ebû Saîd Abdurrahman b. Ahmed b. Yûnus İbn Yûnus es-Sadeî, *Târîhu İbn Yûnus* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000); Ebû'l-Kâsım Yahyâ b. Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Hadramî İbnü't-Tahhân, *Târîhu ulema-i ehl-i Mısır* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1408); Ebû İshâk İbrâhim b. Saîd b. Abdillâh el-Habbâl, *Vefeyâtu Kavmin mine'l-Misriyyîn*, thk. Mahmud b. M. el-Haddâd (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1408); Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffa'l-kebîr*, thk. Muhammed Ya'lâvî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006).

¹⁴ Bk. TÜİK, “Nüfus ve Konut Sayımı, 2021”.

1.2. Uygulama Adımları: Veri Seti ve Doğum Tarihlerinin İstatistiksel Tahmini

Bu araştırmada modelin uygulanabilirliğini sınamak amacıyla 300-600 (912-1204) yılları arasındaki Mısır ulemasını kapsayan bir veri seti kullanılmıştır. Oluşturulan veri setine; her bir âlimin künye, isim ve nesep bilgilerinin yanı sıra doğum ve vefat tarihleri işlenmiştir. Söz konusu veri seti, Mısır menşeli ulemayla birlikte muhtelif coğrafyalardan gelerek ömürlerinin belirli bir safhasından itibaren Mısır'a yerleşen isimleri de kapsamaktadır. Mısır merkezli biyografik eserler ve genel tarih kaynakları üzerinden yürütülen kapsamlı taramalar neticesinde, ilgili zaman aralığında bölgede 1.413 âlimin faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir.¹⁵

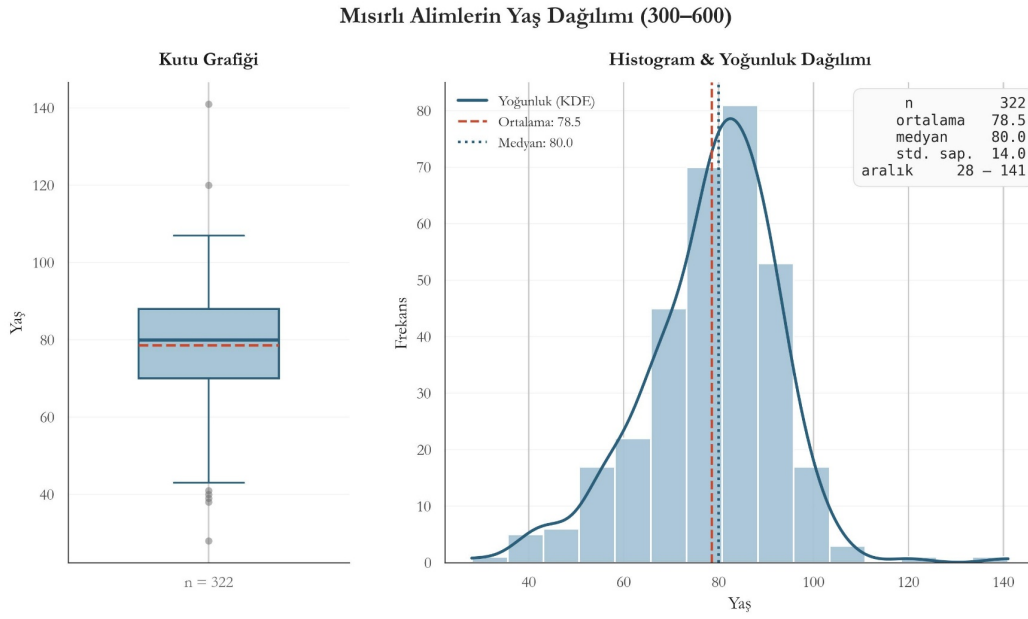
Çalışma evrenini oluşturan veriler incelendiğinde, âlimlerin vefat tarihlerine kıyasla doğum tarihlerinde kayda değer bir veri eksikliği (*missing data*) bulunduğu görülmektedir. Nitekim toplam 1.413 âlimden yalnızca 322'sinin (%22,8) hem doğum hem de vefat tarihine ulaşılabilirken geriye kalan 1.091 âlimin (%77,2) sadece vefat tarihleri tespit edilebilmiştir.¹⁶ Demografik yaş dağılımlarının tutarlı bir biçimde analiz edilebilmesi amacıyla öncelikle her iki tarihi de bilinen 322 âlimin yaş ortalaması hesaplanmış ve bu değer 78,6 yıl olarak saptanmıştır.¹⁷ İlgili örnekleme ait ayrıntılı yaş dağılımı aşağıdaki grafikte sunulmuştur:

¹⁵ Veri setinin oluşturulmasında temel alınan ve kronolojik sırayla taranan eserler şunlardır: Ebû Saïd İbn Yûnus es-Sadeî (ö. 347/958), *Târîhu İbn Yûnus* [h. 300-345 yılları arası], İbnü't-Tahhân (ö. 414/1023 [?]) *Târîhu ulemâi ehli Mısır*, el-Habbâl (ö. 482/1090) *Vefeyâtü kavm mine'l-misriyyîn*, Ebû Abdullah er-Râzî (ö. 525/1130) *el-Mesyehe*; Ebû Tâhir es-Sileî (ö. 576/1180) *Mu'cemü's-sefer*, Zehebî (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* [h. 300-600 yılları] ve *Târîhu'l-İslâm* [h. 300-600 yılları], Makrîzî (ö. 845/1442) *el-Mukaffa'l-kebir* [h. 300-600 yılları], Süyûtî (ö. 911/1505) *Hüsnü'l-muhâdara* [h. 300-580 yılları]. Bu eserlerden Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'ıyla Makrîzî'nin *el-Mukaffa'l-kebir*'i dışındakiler baştan sona okunarak taranmış, söz konusu iki hacimli eserde ise ilgili tespitler hedefli aramalarla gerçekleştirilmiştir. Tarama ve filtreleme aşamasında bir âlimi Mısır'la ilişkilendiren "Mısır", "İskenderî", "Tinnîsi" gibi bölgesel nisbelerle bölgeye yerleşmeye işaret eden "nezîl" ve "sekene" lafızları esas alınmıştır. Listelenen kaynakların büyük çoğunluğu Mısır âlimlerine hasredilmiş eserlerden oluştuğu için aksine bir gerekçe tespit edilmediği sürece bu kaynaklardaki âlimler doğrudan veri setine alınmıştır. Mısır asıllı olup hayatlarının belirli bir döneminden sonra başka bölgelere göç eden âlimlerle sonradan Mısır'a yerleşen âlimler de -bölgede aktif olarak bir süre bulundukları için- veri setine dâhil edilmiştir. Buna karşılık üç grup, veri setinin dışında bırakılmıştır. İlmi seyahat (rihle) maksadıyla bölgeye gelen âlimler, Mısır'daki ikametleri kısa süreli olduğundan kapsam dışı tutulmuştur. Yukarıdaki kaynaklarda ismi geçmekle birlikte hadis eğitimi aldığına dair herhangi bir irtibatı tespit edilemeyen kişiler -başlıca bazı yöneticiler, şairler ve tabipler gibi- yine listeye alınmamıştır. Son olarak dönemin hâkim iktidarına yakın olan Şii-İsmâîlî âlimler; taranan kaynaklarda hadis meclislerine katıldıklarına, hadis dinlediklerine veya hadis merkezli bir hoca-talebe ilişkisi içinde bulunduklarına dair bir kayıt tespit edilemediği için kapsam dışında kalmıştır. Netice olarak havzanın hadis ilmiyle ilişkisini incelemek üzere oluşturulan bu veri seti; Mısır'da belirli bir süre (veya ömür boyu) ikamet eden ve hadis ilmiyle irtibatı kurulabilen âlimlerden oluşmaktadır.

¹⁶ Bir âlimin vefat tarihine ilişkin kaynaklarda birden fazla görüş bulunuyorsa en erken tarih esas alınmıştır. Bunun gerekçesi, âlimin hayatta olduğunun kesin olarak bilindiği son tarihi dikkate almaktır. Örneğin, bir âlimin vefat yılı olarak 413, 415 ve 416 gibi üç farklı tarihten söz ediliyorsa, 413 yılı tercih edilmiştir. Şahsın en son 413 yılında hayatta olduğunun kesinliğinden hareketle çalışmada, bu tarihten sonraki yıllara şüpheli yaklaşılmıştır.

¹⁷ Bu bulgu, klasik İslam toplumunda ulema sınıfının uzunca bir ömre sahip olduğuna dair literatürdeki tespitlerle örtüştüğü görülmektedir; bk. Madani, "The Historian and Quantitative Approaches", 32.

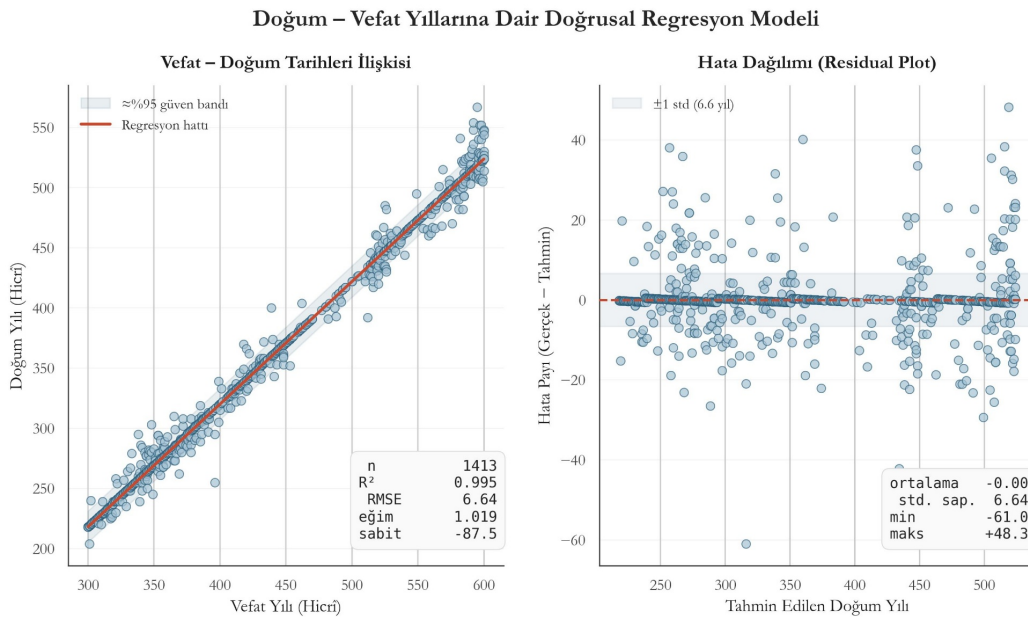
Şekil 1. Yaş Dağılım Grafiği

Mevcut analiz verileri doğrultusunda, âlimlerin yaş ortalaması üzerinden sabit bir doğum tarihi ataması yapmak mümkün görünse de bu çalışmada daha analitik bir yaklaşım benimsenmiştir. Doğum tarihi bilinmeyen âlimlere ait eksik verilerin tamamlanması amacıyla hem doğum hem de vefat tarihleri bilinen 322 âlimden oluşan veri seti kullanılarak basit doğrusal regresyon (*simple linear regression*) modeli üzerinden istatistiksel bir tahminleme yapılmıştır. İnsan ömrünün biyolojik sınırları gereği doğum ve vefat tarihleri arasında gözlemlenen güçlü doğrusal ilişki, bu modelin tercih edilmesinde belirleyici olmuştur. Ayrıca söz konusu ilişkinin öngörülebilir yapısı, daha karmaşık makine öğrenmesi algoritmalarına kıyasla modelin yorumlanabilirliğini ve metodolojik şeffaflığını artırmaktadır.

Modelin ilk eğitim seti (*training set*) üzerinden elde edilen performans metrikleri incelendiğinde, determinasyon katsayısının (R^2) 0,99 gibi son derece yüksek bir değere ulaştığı gözlemlenmiştir.

Şekil 2. Modelin Performans Metrikleri

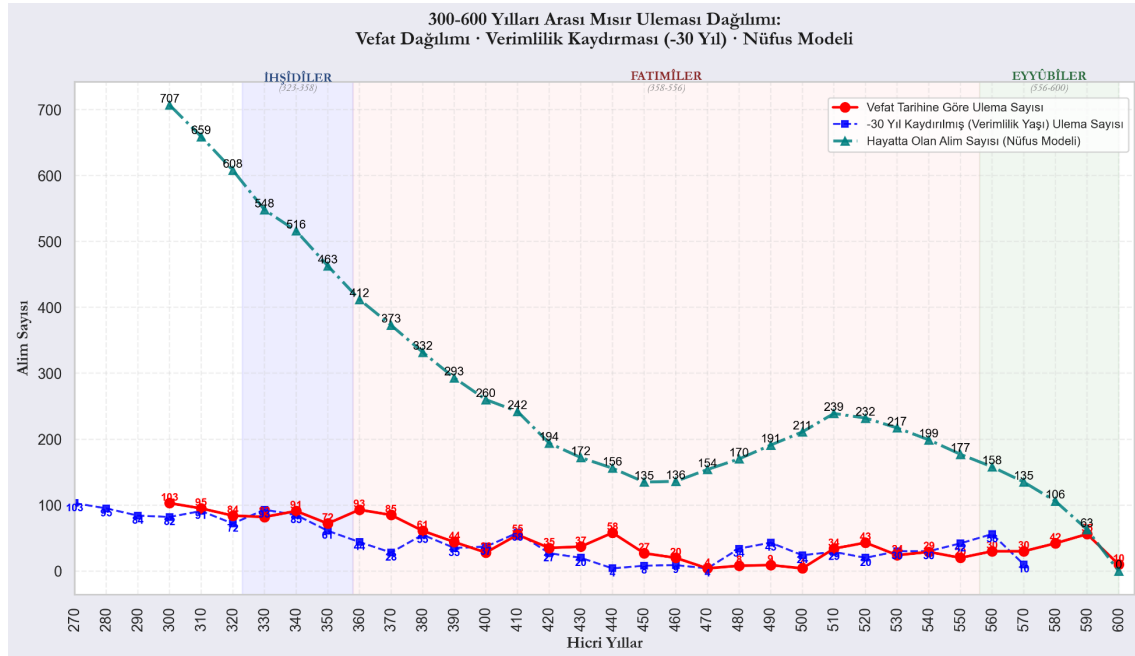
Ancak bu yüksek sonucun bir aşırı öğrenme (*overfitting*)¹⁸ probleminden kaynaklanma riski göz önünde bulundurularak, modelin gerçek genelleme performansını test etmek amacıyla 5-katlı çapraz doğrulama (*5-fold cross-validation*)¹⁹ uygulanmıştır. Çapraz doğrulama testleri, modelin gerçek performansının $R^2 = 0,857$ ve hata payının $RMSE = 6,7$ yıl olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, kurulan istatistiksel modelin doğum tarihlerindeki varyansın yaklaşık %85'ini açıklayabildiğini²⁰ ve ortalama $\pm 6,7$ yıllık bir sapma (tahmin hatası) ile çalıştığını teyit etmektedir.²¹

2. Mısır Âlimleri Veri Seti Çerçevesinde Analizler ve Bulgular

2.1. Üç Farklı Modelin Karşılaştırmalı Analizi

Mısır ulemasına ait veri seti; on yıllık zaman dilimlerini (dekadları) esas alan vefat tarihi dağılımı, Maxim Romanov'un üretkenlik dönemi (*floruit*) analizi ve bu çalışmada önerilen Ulema Nüfus Sayım Modeli olmak üzere üç farklı yaklaşımla demografik analize tabi tutulmuştur. Aynı veri kaynağından yola çıkılarak uygulanan bu üç farklı metodolojinin ürettiği sonuçlar, aşağıdaki grafikte karşılaştırmalı olarak sunulmuştur:

Şekil 3. Mısır Âlimleri Veri Seti Üzerinden Üç Farklı Yöntemin 10'ar Yıllık Analizi

Vefat Dağılımı (Kırmızı Eğri): Onar yıllık periyotlarla zaman çizgisinde yer alan âlim oranları, “vefat vakalarının” gerçekleşme yoğunluğunu ölçmektedir. Örneğin ilgili eğride hicrî 450 yılına odaklanıldığında, bu noktada 27 âlimin vefat ettiği görülmektedir. Ulema Nüfus Sayım Modeli’nin aynı yıl (h. 450) için sunduğu veri ise 135’tir. İki yöntem arasında ortaya çıkan bu keskin nicel fark,

¹⁸ Modelin, eğitim verisindeki rastgele örüntüleri ve gürültüyü de öğrenmesi sonucu yeni verilerle karşılaştığında başarısız olması durumudur. Bir öğrencinin sınav sorularını ezberleyip konuyu anlamamasına benzetilebilir.

¹⁹ Veri setinin birden fazla parçaya bölünerek modelin her seferinde farklı bir parçayla test edilmesi yöntemidir. Böylece modelin yalnızca belirli bir veri dilimine değil genel olarak güvenilir sonuçlar üretilip üretilmediği sınanmış olur.

²⁰ Modelin insan ömrü gibi varyansı yüksek bir değişkende bu seviyede bir değere ulaşmasının sebebi yalnızca yetişkin yaşta vefat eden ve ömürleri birbirine yakın bir kümeyle eğitilmesidir. Bu nedenle elde edilen bulgular, toplumun tamamını kapsayan bir nüfus sayımı verisi olarak değerlendirilemez ve genellenemez.

²¹ Bu çalışmada önerilen modelin veri seti ve kaynak kodları, araştırmacıların kullanımına açık olacak şekilde “<https://github.com/orhancinici/tarihul-hadis/tree/main/ulema-nufus-modeli>” adresinde paylaşılmıştır.

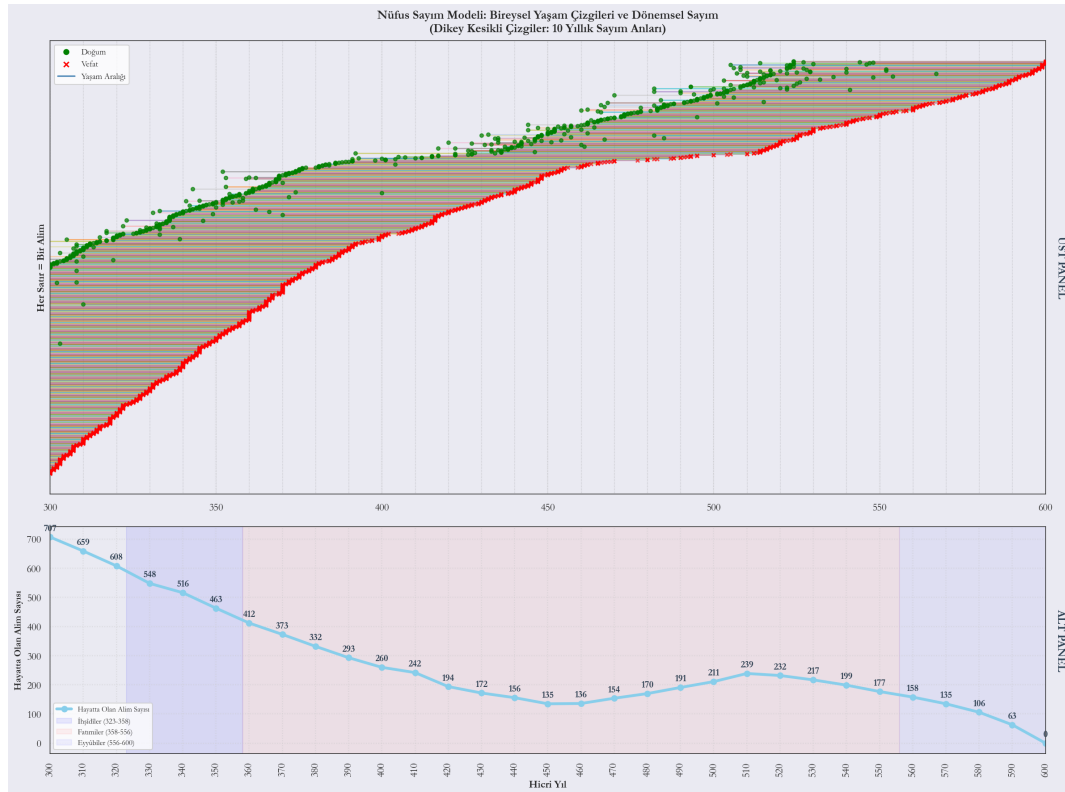
söz konusu yaklaşımların temelde birbirinden bağımsız metodolojik amaçlara hizmet etmesinden kaynaklanmaktadır.

Üretkenlik Dönemi (*Floruit*) Kaydırması (Mavi Eğri): Âlimlerin en üretken ilmî dönemlerinin, vefat tarihlerinden otuz yıl öncesine tekabül ettiği varsayımına dayanan bu yaklaşım, mevcut verileri kronolojik düzlemde geriye çekerek zamansal sapmayı telafi etmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu kaydırma işlemine göre hicrî 450 yılında 8 âlimin üretkenlik evresinde bulunduğu görülmektedir. Her ne kadar bu formül, vefat tarihlerini otuz yıl geriye çekerek ulema demografisindeki zamansal isabet oranını nispeten güçlendirse de analizin yapısal niteliğini değiştirmemektedir. Dolayısıyla tek bir zaman noktasına odaklanan bu yöntem, özünde “olay odaklı bir döküm” olma mahiyetini sürdürmektedir.

Ulema Nüfus Sayım Modeli (Yeşil Eğri): Önceki iki metodolojiden mahiyet itibarıyla tamamen ayrılan bu model; herhangi bir yılda hayatta olan âlimleri (doğum tarihi o yıldan önce, vefat tarihi o yıldan sonra olanları) eş zamanlı ve bütüncül bir biçimde tespit eder. Bu yaklaşımla tekil bir olayın vuku bulma sıklığından ziyade, tarihsel bir kesitin mevcut demografik manzarası nicel bir veriye dönüştürülür. Dolayısıyla araştırmanın eksenî, “Kimlerin vefat ettiği” yahut “Kimlerin üretkenlik (*floruit*) evresinde olduğu” sorularından çıkarak doğrudan “İlgili yılda kimlerin hayatta olduğu” meselesine odaklanır. Zira hadis ilmi araştırmaları bağlamında bir ilmî merkezin gerçek niteliği, o bölgede eş zamanlı olarak bulunan ve birbirleriyle etkileşime girmesi muhtemel âlimlerin oluşturduğu dinamik ağ (yapı) üzerinden analiz edildiğinde çok daha zengin ve anlamlı veriler sunmaktadır.

Ulema nüfus sayım modelinin ürettiği verilerin doğru şekilde yorumlanabilmesi ise modelin arka planındaki hesaplama mantığının kavranmasına bağlıdır. İlgili mantık, aşağıdaki iki panelli görsel üzerinden açıklanmıştır:

Şekil 4. Ulema Nüfus Sayım Modelinin Hesaplama Mantığı

Görselin üst panelinde yer alan her bir yatay çizgi, tek bir âlimin doğum ve vefat tarihleri arasındaki yaşam süresini (ömür çizgisini) temsil eder. Çizginin başlangıç (yeşil) noktası âlimin doğum yılına, bitiş (kırmızı) noktası ise vefat yılına tekabül eder. Yüzlerce âlime ait bu yaşam aralıkları ortak bir zaman eksenini üzerinde eş zamanlı olarak izdüşürülmüş ve bu eksen üzerine onar yıllık aralıklarla dikey kesikli çizgiler yerleştirilmiştir.

Bu dikey çizgiler, modern nüfus sayımı pratiğine benzer biçimde birer kesit işlevi görerek belli bir yılda hayatta olan ulemanın o andaki mevcudunu saptamaktadır. Matematiksel olarak herhangi bir dikey çizgiyle kesişen yatay çizgilerin toplam sayısı, o yıl itibarıyla hayatta bulunan âlimlerin toplamını vermektedir.

Alt panel ise üst panelle aynı zaman eksenini paylaşarak yukarıdaki görsel kesişimlerin sayısal dökümünü sunmaktadır. Onar yıllık sayım noktalarında hayatta olduğu saptanan âlimlerin sayısı, bir veri dizisine dönüştürülerek eğri biçiminde grafize edilmiştir. Dolayısıyla üst panelde herhangi bir yıla ait dikey eksenle kesişen her bir yaşam hattı, alt panelde o yıla tekabül eden istatistiksel veri noktasını oluşturmaktadır.

Eğrinin yükselen seyri, ilgili dönemde hayatta olan âlim popülasyonunun arttığına, alçalan seyri ise nüfusun azaldığına işaret etmektedir. Böylece üst panelde bireysel düzeyde temsil edilen biyografik veriler, alt panelde ulema yoğunluğunun tarihsel bir panoramasına dönüşmekte ve makro düzeyde okunabilir hâle gelmektedir.

2.2. Ulema Nüfus Sayım Modeli ve Mısır'da Hadis İliminin Demografik Seyri

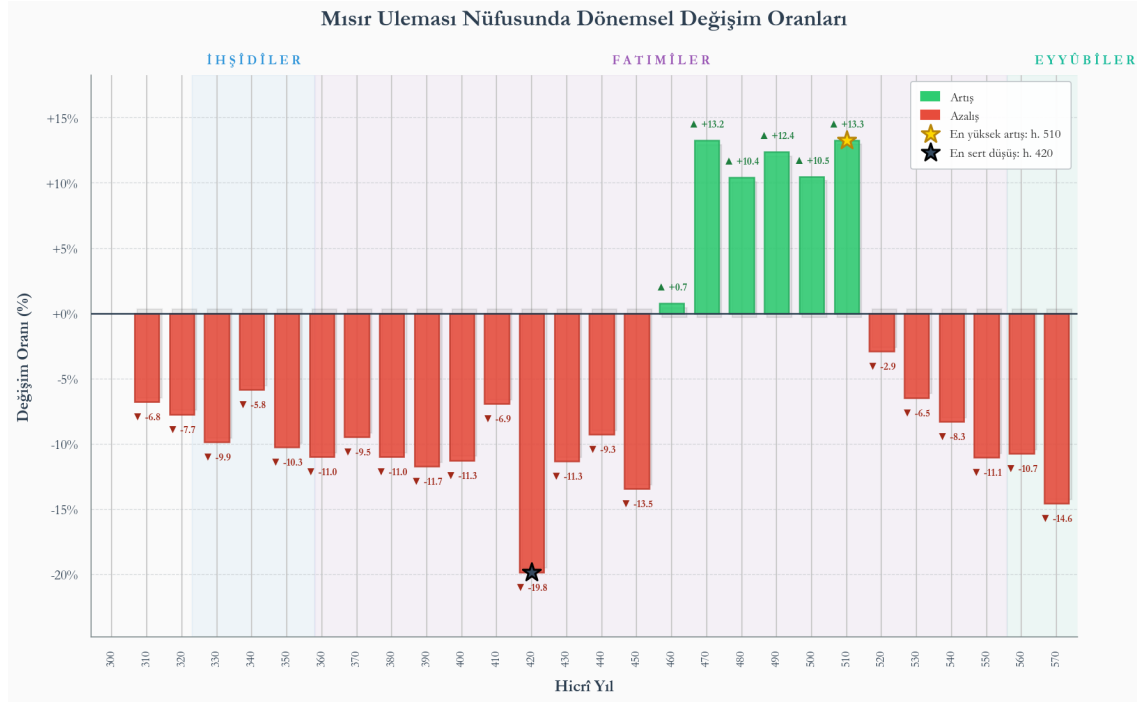
Nüfus sayım modeli, geleneksel yöntemlerin yapısal sınırlarını aşmak ve ulema popülasyonunun tarihsel seyrini daha incelikli haritalamak amacıyla tasarlanmıştır. Model, incelenen zaman diliminde Mısır'da hayatta olan âlimlerin yoğunluğuna dair doğrudan veri sunduğu için bölgenin ilmî tarihini veri odaklı bir perspektifle çözümlemeye olanak sağlamaktadır. Ulema nüfus sayım modeli, Mısır örneklemini özelinde birbirini tamamlayan şu temel boyutlar üzerinden işlevsellik kazanmaktadır:

i. Âlimlerin Yaşam Döngüsü Boyunca Esas Alınması: Ulema nüfus sayım modeli, bir âlimin yalnızca üretkenlik evresi gibi kısıtlı bir zaman kesitini merkeze almak yerine, onun tüm yaşam döngüsü boyunca ilmî muhitteki mevcudiyetini istatistiksel olarak görünür kılmaktadır. Örneğin bu model, dönemin önde gelen muhaddislerinden Abdülganî el-Ezdî'nin (ö. 409/1018), doğduğu 332 yılından vefatına kadar geçen süreçteki tüm periyodik sayımlarda temsil edilmesini sağlamaktadır. Bu durum —aşağıda detaylandırılacağı üzere— ilgili yıllarda bölgeye intikal eden bir âlimin Abdülganî el-Ezdî ile karşılaşma ihtimalinin (muhtemel *likâ*) hesaplanabilmesi bakımından kritik bir önem taşımaktadır.

ii. Kuşaklar Arası Örtüşmenin Görünürlüğü: Bu metodolojinin sunduğu ikinci temel katkı, nesiller arasındaki tarihsel kesişimi tespit edilebilir kılmasıdır. Bir şeyh ile talebesi arasında tedris sürecine dayalı beraberlik, ilmî mirasın intikalini tahlil etmek açısından son derece kritik bir veridir. Vefat tarihlerini merkeze alan geleneksel yaklaşımlar, hoca ve talebeyi yalnızca ömürlerinin son noktasına göre tasnif ettiğinden —ki bu iki tarih arasında çoğunlukla on yıllara varan zaman farkları bulunur— aralarındaki tarihsel kesişimi ve ilmî irtibatı görünmez kılma riski taşımaktadır. Buna mukabil ulema nüfus sayım modeli, söz konusu şahsiyetleri müştereken hayatta oldukları tüm zaman zarfı boyunca eş zamanlı olarak istatistiksel düzleme yansıtır. Bu sayede hoca-talebe münasebetlerini somut bir kronolojik eksene oturtmak ve ilmî silsilelerdeki fiilî *muâsırlık* (aynı dönemde yaşama) düzeyini veriye dayalı bir şekilde ölçmek mümkün hâle gelmektedir.

iii. Tarihsel Dönüşümlerin Ayrıntılı Biçimde İncelenmesi: Modelin sunduğu üçüncü temel katkı; geleneksel yöntemlerin aksine tarihsel dönüşüm evrelerini netleştirerek çok daha somut bir düzleme taşıyabilmesidir. Bu metodolojik yaklaşımın sağladığı analitik olanaklar, Mısır örnekleminin farklı tarihsel kesitlerinde açıkça görülmektedir. Mısır havzasındaki ulema nüfusuna ait dönemsel değişim oranları şu şekildedir:

Şekil 5. Ulema Nüfus Sayım Modeline Göre Mısır Bölgesinde Gerçekleşen Dönemsel Değişim Oranları

Değişim oranlarını yansıtan bu grafik, Mısır'daki ulema nüfusunda h. 300'den 450 yılına kadar kesintisiz bir düşüş yaşandığına; 450'den 510 yılına kadar ise söz konusu mevcudun istikrarlı bir yükseliş eğilimine girdiğine işaret etmektedir. Bu demografik dönüşümleri daha dar zaman aralıklarında ve hassas bir ölçekte inceleyebilmek amacıyla, ele alınan tarihsel süreç barındırdığı karakteristik kırılmalar merkeze alınarak dört temel evre üzerinden tasnif edilebilir:

H. 300-330: Vefat tarihi dağılımı yöntemi, bu zaman dilimi için 82 ile 103 arasında değişen vefat istatistikleri sunmaktadır. Vefat tarihlerinden kaynaklanan zamansal sapmalar yahut Romanov'un üretkenlik evresi yaklaşımı dikkate alınsa dahi, doğum verileri sürece dâhil edilmediği için bu analizler üzerinden ayrıntılı bir demografik dağılım elde etmek mümkün olmamaktadır. Ulema nüfus sayım modeli ise mevcut yöntemlerin barındırdığı bu muğlaklığı gidererek çok daha somut bir tablo ortaya koyabilmektedir. Modelin ürettiği verilere göre Mısır'da eş zamanlı olarak hicrî 300 yılında 707, 310'da 659 ve 320'de 608 âlimin faaliyet gösterdiği görülmektedir. Vefat odaklı analizler 300-330 yılları arasında ulema yoğunluğundaki daralmaya yüzeysel bir biçimde işaret etmekle yetinirken model, ulema nüfusundaki bu daralmanın bir önceki periyoda kıyasla -%6,8 ile -%9,9 oranları arasında seyreden kesintisiz bir düşüş eğilimi olduğunu ortaya koymaktadır.

H. 330-370: Bu zaman diliminde ulema nüfusunun 548'den 373'e gerileyerek yaklaşık %31,9 oranında keskin bir daralma yaşadığı tespit edilmektedir. Ulema mevcudundaki bu kesintisiz düşüş eğilimi, ilgili dönem boyunca etkisini sürdürmüştür.

H. 400–460: Model, bu zaman dilimi için ulema mevcudunun 260’tan 135’e gerilediği ve yarım asrı aşan kesintisiz bir düşüş eğrisi ortaya koymaktadır. Model, söz konusu gerileme sürecinde özellikle hicrî 420 yılında -%19,8 oranında ciddi bir kırılma yaşandığına işaret ederken aynı zamanda toplam ulema nüfusunun yaklaşık yarısının kaybına yol açan bu demografik dönüşümün boyutlarını somut verilerle tespit etmektedir.

H. 470–510: Bu dönemden itibaren ulema nüfusunun 154’ten 239’a yükselerek kesintisiz bir büyüme eğilimi sergilediği görülmektedir. Söz konusu yükseliş, incelenen üç asırlık sürecin en istikrarlı ve pozitif ivmeli evresini temsil etmektedir. Elde edilen verilere göre özellikle hicrî 510 yılında bir önceki periyoda kıyasla %13,3’lük belirgin bir nüfus artışı kaydedilmiştir.

Ne var ki bu tarihten sonraki Mısır ulemasına ait sayımlar, veri setinin bitiş sınırına yaklaşılmışından kaynaklanan “sınır/eşik etkisi” sebebiyle istatistiksel güvenilirliğini yitirmeye başlamaktadır. **Şekil 4**’te görüleceği üzere, 520-530 yıllarına ait doğum kayıtlarında yaşanan yapay azalma, modelin ürettiği eğrideki aşağı yönlü hareketin temel gerekçesini oluşturmaktadır. Veri setinin hicrî 600 yılıyla sınırlandırılmış olması, modelin kapsam sınırlarına dayanmasına ve dolayısıyla bu tarihten (520 yılı) sonraki demografik sayımları tutarlı bir biçimde yansıtamamasına yol açmıştır. Bu metodolojik kısıtlılık göz önüne alındığında, modelin mevcut veri seti üzerinde güvenilir sonuçlar ürettiği zaman aralığının hicrî 300–520 yılları olduğu ifade edilebilir.

İlk otuz yıllık periyotta ulema nüfusunun 707’den 608’e gerilediği saptanmaktadır. Söz konusu nicel düşüşe rağmen elde edilen bu istatistikler, Mısır havzasının ilgili dönemde son derece yüksek bir ilmî kapasiteye sahip olduğunu ve takip eden evrelerle mukayese edildiğinde oldukça kesif bir muhaddis mevcudiyeti barındırdığını teyit etmektedir. İncelenen sürecin başlangıç evresindeki bu demografik yoğunluk, hadis ilminin bölgedeki erken dönem dinamizmine delalet etmekle birlikte Mısır’daki ilmî muhitin sonraki iki asır boyunca benzer bir istatistiksel zirveye bir daha erişemediğini de açıkça ortaya koymaktadır.

iv. Siyaset ve İlim Etkileşiminin Analizindeki İşlevselliği: Ulema nüfus sayım modeli, belirli zaman aralıklarına dayalı genel demografik değerlendirmelerin ötesinde, dönem araştırmalarında siyaset-ilim etkileşimine dair çeşitli hipotezlerin sınanmasına da zemin hazırlamaktadır. Ulema nüfusundaki artış, azalış yahut durağan seyir tek başına siyaset-hadis ilmi arasındaki ilişkilerin mahiyetine dair doğrudan bir hükme varmak için yeterli olmasa da nitel okumalarla saptanan etkileşimlerin bu tür demografik analizlerle derinleştirilmesi mümkündür. Nitekim bir bölgenin ilmî dinamizmini siyasî veya iktisadî gelişmelerle temellendirmeyi amaçlayan çalışmaların, belirli bir tarihsel kesitte kaç âlimin mevcudiyet gösterdiğine dair makul bir projeksiyona ihtiyaç duyması da bu modelin sunduğu katkı bağlamında değerlendirilmelidir. Bu açıdan ulema zümresinde gözlemlenen nüfus dalgalanmalarının, dönemin siyasî konjonktürünün çözümlenmesine ve dolayısıyla siyaset-ilim ilişkilerinin yapısal analizine katkılar sunacağı öngörülmektedir. Bu doğrultuda hicrî 300–520 yılları arasındaki döneme dair şu temel değerlendirmeler yapılabilir:

Fâtımîler Dönemi Öncesi (300–358/912–969) Mısır Bölgesi: Grafik verileri, Mısır’daki hadis âlimi sayısının bu evrenin başlangıcında yüksek bir seviyede seyrettiğini ancak zamanla istikrarlı bir düşüş eğilimine girdiğini göstermektedir. Gözlemlenen bu demografik daralma, Abbâsî hâkimiyetinden İhşîdiler dönemine uzanan süreçte Mısır’da yaşanan siyasî istikrarsızlık ve otorite

boşluklarıyla ilişkilendirilebilir.²² Ancak demografik model, bu düşüşün tek başına siyasî krizlerle açıklanamayacağına işaret etmekte, dolayısıyla arka plandaki başka faktörlerin de değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Fâtımîler Döneminde (358-567/969-1171) Mısır Bölgesi: Mısır'ın Fâtımî hâkimiyetine girmesiyle birlikte ulema nüfusunda müşahade edilen düşüş trendi, hicrî 420 yılına kadar bir önceki dönemin hızıyla kesintisiz bir biçimde devam etmiştir. Mevcut istatistikler, 358 yılındaki köklü siyasî kırılmanın ulema nüfusuna anlık ve radikal bir azalma şeklinde yansımadığını ortaya koymaktadır. Ancak 420 yılına gelindiğinde, bir önceki on yıla nispetle gerçekleşen -%19,8'lik keskin daralma, Şîî-İsmailî ideolojiye sahip yönetimin uyguladığı politikaların ulema zümresi üzerindeki baskın etkisinin zamanla belirginleştiğini gösterir niteliktedir.²³ Nitekim Fâtımî hâkimiyetinin başlangıcında 412 olan ulema mevcudu, dönemin ortalarına (h. 450) gelindiğinde 135'e gerilemiş, böylece yaklaşık bir asırlık süreçte ulema nüfusunun %67,2'sine tekabül eden ciddi bir demografik kayıp kaydedilmiştir.

Öte yandan hicrî 470 yılından itibaren müşahade edilen nicel yükseliş, Fâtımî idaresinin Sünnî ulemaya yönelik tutumundaki paradigma değişimiyle doğrudan irtibatlı görünmektedir. Nitekim tarihsel kaynaklar, Vezir el-Efdal b. Bedr el-Cemâlî'nin (ö. 515/1121) yönetimde yumuşamaya giderek Ehl-i Sünnet ulemasına karşı oldukça müsamahakâr bir siyaset izlediğini teyit etmektedir.²⁴ Somut tarihsel verilerle birebir örtüşen bu demografik büyüme, siyasî dönüşümlerle ilmî hareketlilik arasındaki neden-sonuç ilişkisini pekiştirmektedir.

v. Yaş Gruplarının Belirlenmesi: Ulema nüfus sayım modeli, biyografisi incelenen âlimlerin tüm yaşam süreçlerini kapsayacak şekilde dinamik bir yaş gruplandırması yapılmasına imkân tanımaktadır. Model, belirli bir zaman kesitindeki ulema nüfusunun yaş dağılımını takip etmeye ve yaşam döngülerini farklı evrelere ayırarak kronolojik düzlemde haritalandırmaya elverişlidir. Bu doğrultuda, ortalama yaşam süresi 78 olarak saptanan Mısır ulemasının yaşam döngüsü, demografik analizleri derinleştirmek amacıyla dört ana safhada sınıflandırılarak zaman çizgisine aktarılmıştır:

- **0-6 yaş arası:** İlmî tahsilin henüz başlamadığı ve temyiz yaşı öncesini kapsayan çocukluk evresi.
- **7-29 yaş arası:** Temel eğitim süreçlerini, talebelik yıllarını ve fiilî tedrisat safhasına hazırlık aşamasını muhtevi dönem.
- **30-60 yaş arası:** Hadis rivayetinin yoğunlaştığı, ilmî birikimin ve tecrübenin aktarıldığı olgunluk dönemi.
- **60 yaş sonrası:** Hadis ilminde âlî isnad ve otorite vasfının tahakkuk ettiği, rivayet açısından diğer gruplara nispetle daha merkezî bir konumun elde edildiği dönem.²⁵

²² Bu dönemde yaşanan siyasî krizler için bk. Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Ali Makrîzî, *İğâsetü'l-Ümme bi-keşfi'l-gumme*, thk. Kerim Hilmi Ferhân (Gize: Aynun li'd-Dirâsât ve'l-Buhûs, 2008), 88.

²³ Konuya dair ayrıntılı bilgi için bk. Orhan Çinici, *Mısır'da Hadis Çalışmaları (Fâtımîler Dönemi)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025).

²⁴ Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 8/669.

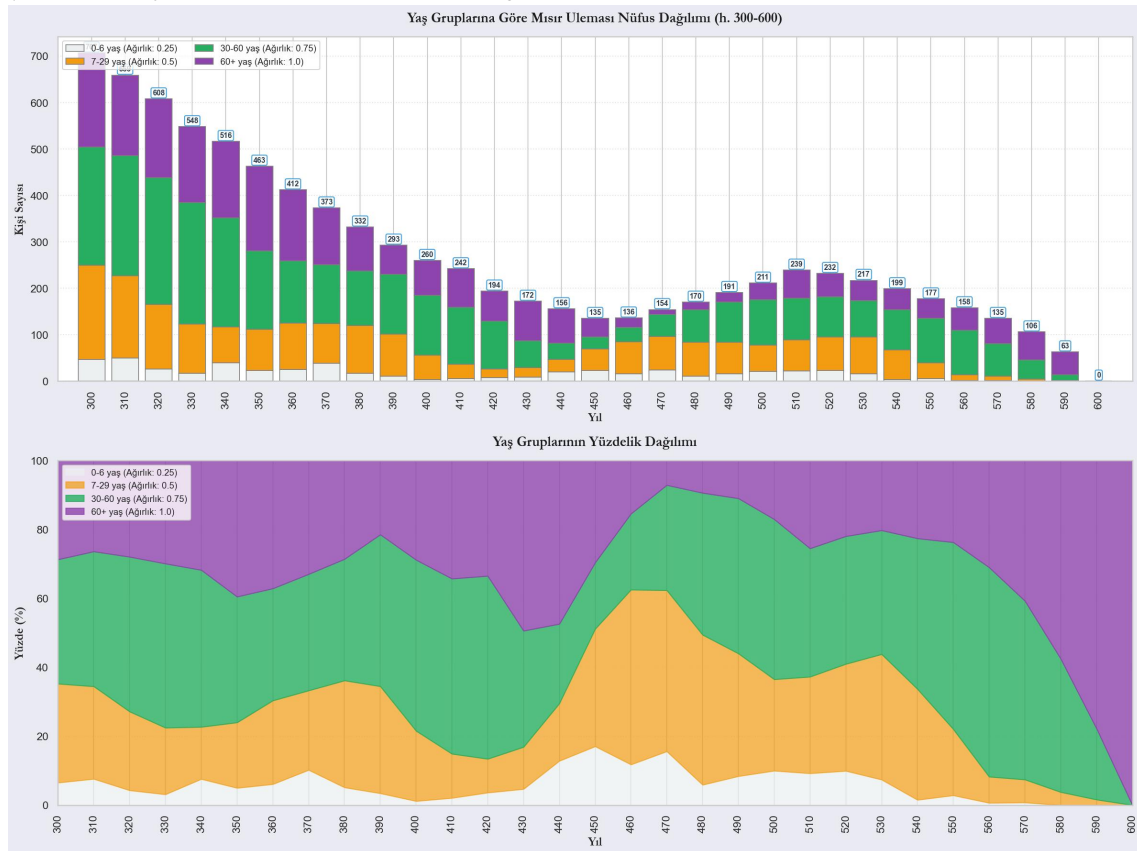
²⁵ Hadis ilminde genellikle uzun ömürlülükle âlî isnad sahibi olmak birbirine ilişkili olarak yorumlanmaktadır. Bu açıdan 60 yaş üzerinin (şayet kendisinden hadis alınmasına engel durumlar ya da farklı arızalar söz konusu değilse) hadis ilminde talebeler açısından daha fazla revaç bulduğu, bu sebeple de ilmî meclislerde bu kişilerin ilme katkılarının (rivayet etme açısından) daha fazla olduğunu belirtmek mümkündür; bk. Tuğçe Günaydın, "Muammerün Âlî Isnad Kaynağı mıdır?: Avâlîler Özelinde Bir İnceleme", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 55 (2021), 95-97.

Bu dörtlü tasnifin model içerisindeki analitik işlevselliğini artırmak amacıyla bir “Ağırlıklandırma Sistemi” uygulanmış ve her yaş grubuna mahsus katsayılar belirlenmiştir. Bu yöntemle model, demografik gerçeklikle daha uyumlu ve dinamik bir hüviyet kazanırken hadis ilmindeki tarihî süreklilikte hangi dönemlerin daha yüksek bir ilmî verimliliğe sahip olduğu da sayısal olarak takip edilebilmiştir. Sistemin veri setine entegrasyonunda; 0–6 yaş aralığı için 0,25; 7–29 yaş aralığı için 0,50; 30–60 yaş aralığı için 0,75 ve 60 yaş üzeri için 1,00 katsayısı esas alınmıştır.

Bu yaş tasnifinin tercih edilmesindeki başlıca etken, modelin âlimleri eş zamanlı kayda alması sonucunda aynı tarihsel kesitte yaşayan ulemanın tek tip bir yaş dağılımı sergilemediğinin anlaşılmasıdır. Zira belli bir zaman diliminde hayatta olan âlimler çeşitli yaş evrelerinde bulunduğundan, onları aynı kategoride değerlendirmek ilmî üretkenlik açısından yanıltıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Geliştirilen ağırlıklandırma sistemi, bu çeşitliliği koruyarak her yaş grubunun veri setinde temsil edilmesini sağlamayı amaçlarken yıl bazlı analizlerde (sayımlarda) özellikle çocukluk döneminin (0-6 yaş) değerlendirme dışı bırakılmasına veya etkisinin asgari düzeyde tutulmasına dayanmaktadır. Nitekim bu çalışmanın bulguları bağlamında asıl belirleyici unsur, ilgili yılda rivayet zincirinin oluşumuna potansiyel katkı sağlayabilecek yedi yaş ve üzerindeki hoca-talebe halkasının tespit edilmesi ve bu kitlenin tarihî süreçteki dağılımının izlenebilmesidir. Bu itibarla ağırlıklandırma katsayıları, yalnızca istatistiksel bir dengeleme aracı olmakla kalmayıp aynı zamanda hadis rivayetine fiilen dâhil olan yaş gruplarını öne çıkaran bir filtre görevi üstlenmeyi hedeflemektedir.

Yaş gruplarına göre ulema nüfusunun yıllara göre dağılımı şu şekildedir:

Şekil 6. Yaş Gruplarına Göre Mısır Âlimlerinin Nüfus Dağılımı

Veriler kronolojik olarak değerlendirildiğinde; nüfus yoğunluğunun en düşük seviyeye gerilediği dönemlerden birinin h. 450 yılı olduğu görülmektedir. Model tabanlı sayım verilerine göre bu

tarihte; 0-6 yaş grubunda 23, 7-29 yaş grubunda 46, 30-60 yaş grubunda 26 ve 60 yaş üzerinde 40 şahıs bulunmaktadır. Elde edilen bulgular 450, 460 ve 470 yıllarında 7-29 yaş aralığındaki ilim talebesi grubunun en geniş demografik katmanı teşkil ettiğini göstermektedir. Yıllara göre ağırlıklandırma katsayı değerleri ise şöyledir:

Tablo 1. Mısır Âlimlerinin Yıllara Göre Yaş Grubu Dağılımı ve Yoğunluk Örüntüleri

Hicrî Yıl	Toplam Popülasyon	0-6 Yaş	7-29 Yaş	30-60 Yaş	60+ Yaş	60+ Oran (%)	Ağırlıklı Değer	Ağırlık Oranı (%)
300	707	46	203	255	203	28,7	507,25	71,7
310	659	50	177	258	174	26,4	468,50	71,1
320	608	26	139	273	170	28,0	450,75	74,1
330	548	17	106	261	164	29,9	417,00	76,1
340	516	39	78	235	164	31,8	389,00	75,4
350	463	23	88	169	183	39,5	359,50	77,6
360	412	25	100	134	153	37,1	309,75	75,2
370	373	38	86	126	123	33,0	270,00	72,4
380	332	17	103	117	95	28,6	238,50	71,8
390	293	10	91	129	63	21,5	207,75	70,9
400	260	3	53	129	75	28,8	199,00	76,5
410	242	5	31	123	83	34,3	192,00	79,3
420	194	7	19	103	65	33,5	153,50	79,1
430	172	8	21	58	85	49,4	141,00	82,0
440	156	20	26	36	74	47,4	119,00	76,3
450	135	23	46	26	40	29,6	88,25	65,4
460	136	16	69	30	21	15,4	82,00	60,3
470	154	24	72	47	11	7,1	88,25	57,3
480	170	10	74	70	16	9,4	108,00	63,5
490	191	16	68	86	21	11,0	123,50	64,7
500	211	21	56	98	36	17,1	142,75	67,7
510	239	22	67	89	61	25,5	166,75	69,8
520	232	23	72	86	51	22,0	157,25	67,8
530	217	16	79	78	44	20,3	146,00	67,3
540	199	3	64	87	45	22,6	143,00	71,9
550	177	5	34	96	42	23,7	132,25	74,7
560	158	1	12	96	49	31,0	127,25	80,5
570	135	1	9	70	55	40,7	112,25	83,1

580	106	0	4	41	61	57,5	93,75	88,4
590	63	0	1	13	49	77,8	59,25	94,0
600	0	0	0	0	0	0,0	0,00	0,0

450 yılı için ağırlıklandırılmış otorite değeri 88,25; otorite oranı ise %65,4 olarak hesaplanmıştır. Bu veriler, o dönemdeki ilim çevrelerinin çoğunlukla ilmî yetkinliğini henüz tamamlamamış gençlerden oluştuğunu ve yüksek otoriteye sahip âlimlerin sayısının sınırlı kaldığını göstermektedir.

Hadis alanında ilmî yetkinliğin önemli bir göstergesi kabul edilen 60 yaş üstü âlimlerin demografik yapıdaki nispi ağırlıkları da dikkat çekicidir. Eldeki verilere göre bu yaş grubunun en az temsil edildiği dönem 470 yılıdır. Bu tarihte tespit edilen 154 âlimden yalnızca 11'inin 60 yaş eşliğini aşması, söz konusu grubun toplam nüfus içindeki payını %7,1'e düşürmektedir. Ayrıca 470 yılındaki %57,3'lük otorite oranı, topluluğun otorite bakımından en zayıf olduğu dönemin bu yıl olduğunu kanıtlamaktadır. Tüm bu veriler ışığında, bölgedeki rivayet ağları incelendiğinde 450 ile 470 yılları arasının, ilgili ilim havzasındaki aktarım zincirinin en zayıf halkasını oluşturduğu söylenebilir.

vi. Hoca-Talebe İlişkilerinin Detaylandırılması: Nüfus sayımı modeli, belirli bir zaman dilimindeki hoca ve talebe yoğunluğunu haritalandırarak bölgedeki hadis âlimlerinin genel durumu hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Özellikle "O dönemde bölgeye ulaşan bir ilim yolcusu nasıl bir tecrübe yaşardı?" sorusundan hareket eden bu model, dönemin hoca-talebe dinamiklerini somut verilerle ortaya koyar.

Söz konusu yaklaşımın; ilmî halkaların yapısını öngörme, bir âlimin çevresinde oluşan hoca-talebe ağının yaş profilini belirleme, hadis rivayetindeki "âlî isnad" merkezlerini tespit etme, hadis öğreniminde "likâ" ihtimalini değerlendirme ve bir âlimin bölgedeki uzun süreli ikametiyle gerçekleşen ilmî dönüşümleri izleme açısından hadis araştırmalarına önemli katkılar sunduğu değerlendirilmektedir.

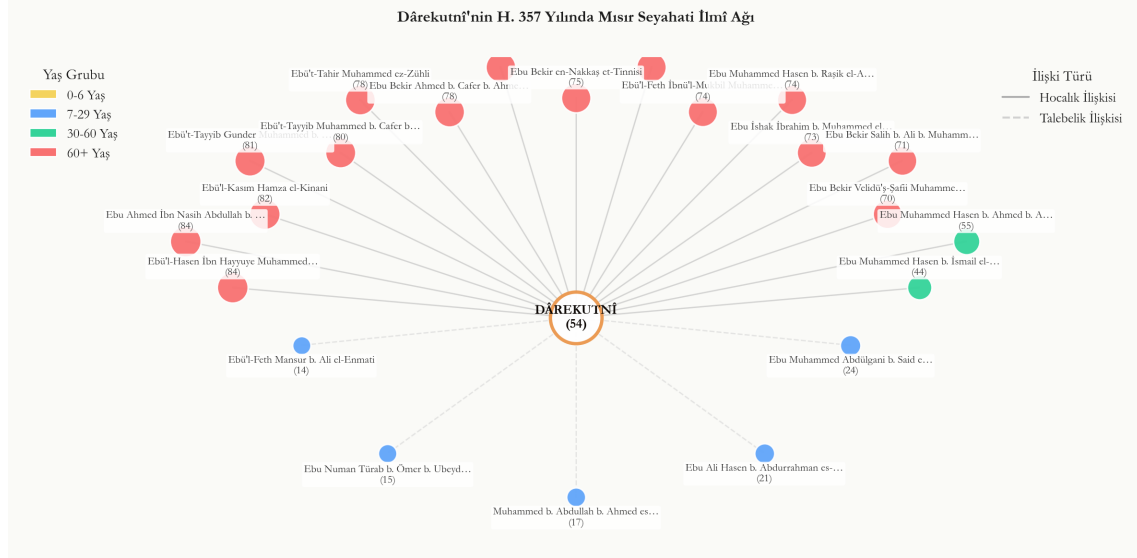
Bu bağlamda 410 yılında Mısır'a ulaşan bir ilim yolcusu örnek alındığında; bu kişinin, 31'i genç, 123'ü orta yaşlı ve 88'i otorite düzeyinde olmak üzere toplam 242 âlimden oluşan oldukça canlı bir ulema çevresiyle karşılaşacağı öngörülmektedir. Söz konusu kişinin bölgede otuz yıl boyunca ikamet ettiği varsayıldığında, ulema nüfusunun 242'den 156'ya gerilemesine bizzat tanıklık edeceği açıktır. Ulema yoğunluğunda yaşanan bu daralma yalnızca niceliksel bir düşüşü ifade etmemekte, aynı zamanda bu kişinin ilmî statüsündeki dönüşüme de işaret etmektedir. Zira talebe olarak girdiği bu ilim havzasında, önceki nesillerin zamanla sahadan çekilmesiyle birlikte kendisi de hoca ve otorite konumuna yükselecektir. Sonuç itibarıyla bu nüfus modeli, bireysel biyografilerin makro düzeydeki verilerle bütünleştirilerek analiz edilmesine imkân tanımaktadır.

Teorik çerçeveyi somutlaştırmak adına Dârekutnî'nin (ö. 385/995) Mısır ziyareti üzerinden bir vaka analizi gerçekleştirmek mümkündür. İhşidî veziri ve aynı zamanda bir muhaddis olan İbn Hinzâbe'nin (ö. 391/1001) özel davetlisi olarak 357/968 yılında Mısır'a giden Dârekutnî,²⁶ bölgedeki ulema mevcudiyetini anlamlandırma noktasında temsil edici bir örnek teşkil eder. Dârekutnî'nin bölgeye intikal ederek kısa bir süre burada ikamet ettiği ve bu süre zarfında hem

²⁶ Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut-Hüseyin el-Esed vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 16/485.

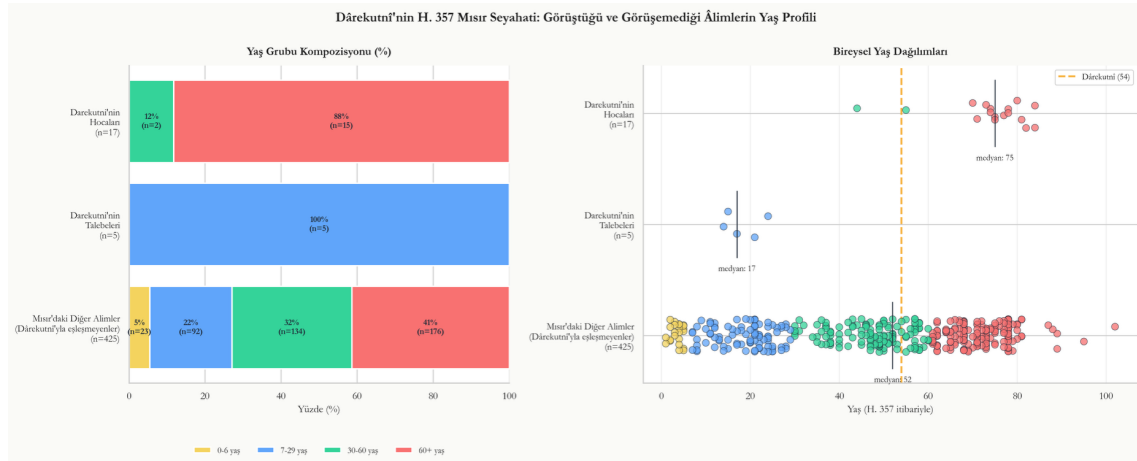
muteber hocalardan hadis dinlediği hem de bazı talebelere hadis rivayet ettiği bilinmektedir. Uygulanan nüfus sayımı modeliyle bu tarihî temaslar esnasında Dârekutnî'nin etkileşim kurduğu şahısların yaş profillerini ve ilmî hiyerarşideki statülerini tespit etmek mümkün hâle gelmiştir:

Şekil 7. Dârekutnî'nin Mısır İlim Ağı – Bir Vaka Analizi

Mısır'a 54 yaşındayken ulaştığı tespit edilen Dârekutnî, bu ziyareti esnasında yaşları 14 ile 24 arasında değişen 5 farklı talebeye hadis okutmuş, yaşları 44 ile 84 arasında değişen 17 farklı âlimden de hadis dinlemiştir. Kullanılan model sayesinde, söz konusu somut temasları ortaya koymanın yanı sıra Dârekutnî'nin o tarihlerde Mısır'da bulunmasına rağmen doğrudan irtibat kurduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmayan diğer ilim ehlinin de yaş gruplarına göre profilini çıkarmak mümkün hâle gelmektedir:

Şekil 8. Dârekutnî'nin 357 Yılındaki Mısır Rihlesi ve Dönem Âlimlerinin Yaş Profilleri

Hicrî 357 yılı verilerine göre Mısır havzasında, farklı yaş gruplarına mensup toplam 447 âlim ve âlim adayı tespit edilmiştir. Mevcut kaynaklar, Dârekutnî'nin bu kişilerden yalnızca 22'siyle doğrudan ilmî temas kurduğunu göstermektedir. Temas kurulamayan bu kitledeki 23 kişinin henüz altı yaşından küçük olması sebebiyle ilim tahsiline başlamadığı anlaşılrken geri kalanların hoca-talebe ilişkisi kurmaya oldukça elverişli bir konumda olduğu görülmektedir.

Biyografik kaynaklar üzerinden yapılan incelemeler, Dârekutnî'nin Mısır'daki ilmî ağının ilgili grafikteki şahıslarla sınırlı kaldığına işaret eder. Ancak bölgede, hoca veya talebe vasfıyla

etkileşime girebileceği 400'ü aşkın ilim ehlinin mevcudiyeti, onun rivayet ağının yalnızca tespit edilebilen bu dar çerçeveden ibaret olmadığını düşündürmektedir. Nitekim Mısır'a özel olarak davet edilmesinde ilmî şöhretinin belirleyici olduğu anlaşılan Dârekutnî düzeyindeki bir otoritenin, böylesine dar bir talebe halkasıyla yetinmiş olması pek muhtemel değildir.

Dolayısıyla Dârekutnî'nin bölgede gerçekleştirdiği ilmî görüşmelerin (*likâ*) literatüre yansıyan kayıtlardan çok daha geniş çaplı olduğu ve o dönem Mısır'da yaşadığı bilinen âlimlerin *teberrûken* de olsa ondan hadis alma ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir. Nüfus modeli aracılığıyla somutlaştırılan bu istatistiksel tablo, *likâ* ihtimalleri bağlamında ayrıca araştırılmaya değer yeni bir tartışma alanı sunmaktadır.

Öte yandan, hadis ilminin önde gelen otoritelerinden Dârekutnî'nin hoca tercihlerinde —iki akrayı hariç tutulursa— doğrudan 60 yaş üstü âlimlere yönelmesi ve bu grubun “yaş medyan”ının 75 olması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum, hadis rivayetinde kıdemli üstatlara gösterilen rağbeti, bir başka deyişle *âli isnad* arayışının taşıdığı merkezî önemi somutlaştırmaktadır. Bu bağlamda uygulanan nüfus modeli; hoca ve talebelerin yaş dağılımlarından hareketle, klasik hadis usulündeki teorik meselelerin tarihsel verilerle teyit edilmesine güçlü bir zemin hazırlamaktadır.

Sonuç olarak ulema nüfus sayımı modeli merkeze alınarak yürütülecek bölge çalışmalarında; hoca-talebe ilişkilerindeki yaş dağılımı ve hoca seçiminde *âli isnad*ın belirleyiciliği gibi temel meseleler veriye dayalı olarak incelenebilmektedir. Bunun yanı sıra talebelerin hadis tahsiline başlama ve *rihleye* (ilim yolculuğuna) çıkma yaşlarına dair çok daha somut ve istatistiksel bulgulara ulaşılabileceği değerlendirilmektedir.

3. Modelin Sınırlılıkları ve Metodolojik Riskler

3.1. Doğum Tarihi Tahminindeki Belirsizlikler

Ulema nüfus sayım modelinin en kritik sınırlılığı, tabakât literatüründe doğum tarihlerinin vefat tarihlerine kıyasla daha az bilinmesidir. Bu çalışmada doğum verilerinin %77,2'sinin tahmin yoluyla elde edilmesi, modelin genel bir sınırlılığını oluşturur. Her ne kadar lineer regresyon modelinin R^2 değeri 0,857 gibi yüksek bir orana tekabül etse de bu tahminlerin hata payı 6,7 yıl olarak hesaplanmıştır. Bu kısıt dikkate alınarak, saha araştırmalarında karşılaşılan uç değerlerdeki bulguların ayrıca kontrol edilmesi gerekmektedir.

Öte yandan, farklı coğrafyalara veya dönemlere odaklanacak araştırmalarda, bu çalışmada elde edilen doğum tarihi verisi yoğunluğuna rastlanmaması muhtemeldir. Böylesi veri kısıtlılığı durumlarında, tabakât kaynaklarında yer alan mevcut yaş verilerinden hareketle bir “ortalama doğum-vefat farkı” hesaplamak ve bu değer üzerinden istatistiksel bir projeksiyon oluşturmak araştırmacılar için esnek bir metodolojik alternatif sunabilmektedir.

3.2. Göç Hareketliliği Etkisi

Modelin bir diğer metodolojik kısıtlılığı, bölgesel hareketlilik (göç) olgusunu veri setine dinamik bir değişken olarak yansıtamamasıdır. Göç eden âlimlerin biyografik kayıtları göç tarihleri dikkate alınmaksızın işlendiğinden model, bu şahısları doğumlarından itibaren hedef bölgenin nüfusuna dâhil etmektedir. Söz gelimi 40 yaşında Bağdat'tan Mısır'a göç eden bir âlim, kurgulanan sistem gereği doğduğu andan itibaren Mısır demografisinde sayılmakta, böylece kişinin Bağdat'ta geçirdiği ilk kırk yıl, Mısır istatistiklerine hatalı bir veri olarak eklenmektedir.

Aynı istatistiksel yanılğı, bölge dışına göç eden âlimler için de geçerliliğini korumaktadır. Nitekim Mısır'da doğup ileri yaşlarında Şam'a yerleşen bir âlim, modelde vefat edene dek Mısır nüfusu içinde görünür kalmaktadır. Bireysel düzeydeki göçlerin sınırlı kaldığı durumlarda bu sapmanın

modelin genel tutarlılığını zedelemeyeceği öngörülse de toplu göç hareketlerinin yaşandığı dönemlerde demografik bulgulara ciddi kaymalara yol açabileceği dikkate alınmalıdır.

Bu doğrultuda havzaya yönelen göç hareketlerinin veri setinin genel dengesini bozabilecek düzeylere ulaşması hâlinde, araştırmacıların öncelikle bu kişilerin göç tarihlerinin tespitine odaklanması gerekmektedir. Tespit edilebilen bu tarihler, veri tabanına “şehirde ikamet başlangıcı” şeklinde bağımsız bir değişken olarak işlenmeli, ilgili şahıslar mutlak doğum ve vefat tarihlerinden ziyade hedef şehirde geçirdikleri fiilî süre esas alınarak analize dâhil edilmelidir.

Ne var ki bu çözüm önerisinin önündeki en büyük engel, göç faaliyetlerinin kesin tarihlerinin her zaman saptanamamasıdır. Zira klasik biyografi kaynaklarında bir âlimin göç süreci genellikle “Bağdat’a göç etti” veya “Mısır’a yerleşti” gibi genel ifadelerle aktarılmakta, kesin tarihler ise nadiren zikredilmektedir. Bu sebeple göç tarihlerinin de büyük ölçüde tahmine dayalı kalma veya belirsizlik taşıma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Esasen bu zorluk, yalnızca uygulanan nüfus sayımı modeline özgü bir eksiklik olmayıp prosopografik tabanlı araştırmaların genelinde karşılaşılan yapısal ve kronolojik bir veri problemi olarak değerlendirilmelidir.

3.3. Kaynakların İhtiva Ettiği Âlim Sayısı ve Kronolojik Eşik Etkisi

Araştırmanın temel kısıtlarından bir diğeri, analize dâhil edilen âlim sayısının yalnızca tabakât ve biyografi literatüründe kayda geçirilmiş şahıslarla sınırlı kalmasıdır. Kaynaklara yansımayan ulemanın kapsam dışında bırakılması mecburiyeti, bu modele özgü bir kusur olmaktan ziyade prosopografik araştırmaların genelinde karşılaşılan tipik bir “örneklem yanlılığı” veya veri eksikliği sorununa işaret etmektedir.

Buna ek olarak incelenen zaman diliminin uç noktalarına yaklaşıldığında ulema nüfusunda gözlemlenen yapay düşüşler, metodolojik bağlamda “eşik etkisi” olarak tanımlanmaktadır. Zira çalışmanın kronolojik üst sınırı kabul edilen 600 yılından sonra vefat eden ancak bu tarihten önce de fiilen hayatta olan âlimlerin veri setine dâhil edilmemesi, incelenen dönemin son 70-80 yıllık kesitinde nüfusun yapay bir daralma eğilimi sergilemesine yol açmaktadır. Söz konusu istatistiksel sapmayı asgariye indirmek adına, veri giriş sürecinin hedeflenen bitiş tarihini takiben en az bir ortalama insan ömrü (yaklaşık 70-80 yıl) kadar daha sürdürülmesi metodolojik bir tedbir olarak önerilmektedir. Nitekim bu eşik etkisi kısıtlılığı dikkate alındığında, mevcut çalışmada kurgulanan nüfus modelinin en tutarlı ve güvenilir sonuçları hicrî 300-520 yılları arasındaki zaman dilimi için ürettiği anlaşılmaktadır.

Buraya kadar zikredilen metodolojik kısıtlılıklar ve veri setine dair riskler; çalışılan döneme veya coğrafyaya bağlı olarak kısmen telafi edilebilse de özünde sosyal bilimlerdeki nicel modelleme süreçlerinin tabiatında var olan yapısal problemlerdir. Mevcut çalışmada kurgulanan model gerek burada işaret edilen gerekse ilerideki uygulama safhalarında ortaya çıkabilecek diğer kısıtlılıklar ekseninde sürekli geliştirilmeye açık bir esnekliğe sahiptir. Zira bu yaklaşım, araştırmacılara katı ve değişmez bir şablon yerine dinamik bir metodolojik çerçeve sunmaktadır. Dolayısıyla söz konusu model, zamanla daha da yetkinleştirilerek hem hadis ilminin farklı meselelerine hem de diğer disiplinlere uyarlanma potansiyeli taşımaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, İslamî ilimler tarih yazımında ulema demografisini ölçümlemek adına yeni bir metodoloji önerilmiş ve bu metodolojinin 300-600 (912-1204) yılları arasında Mısır’da yaşamış hadis âlimleri üzerinde uygulanabilirliği test edilmiştir. Geleneksel vefat tarihi bazlı analiz ve Romanov’un üretkenlik/olgunluk yaşı modeli gibi yaklaşımların kısıtlı yönleri göz önünde

bulundurularak âlimleri yaşam döngüleri boyunca izleyen bir “Ulema Nüfus Sayım Modeli” inşa edilmiştir.

Modelin ana prensibi, modern demografi bilimindeki nüfus sayımı mantığını ulema prosopografisine uyarlayarak her âlimin yaşam süresi boyunca sayıma dâhil edilmesini ve böylece herhangi bir yılda hayatta olan toplam âlim sayısının hesaplanmasını mümkün kılmaktır. Modelin uygulanması safhasında karşılaşılan en büyük güçlük, doğum tarihlerinin vefat tarihlerine nispeten daha az bilinmesi olmuştur. Bu sorun, Basit Doğrusal Regresyon Modeli kullanılarak aşılmış ve açıklayıcı güce ($R^2 = 0,857$) sahip bir tahminleme sistemi uygulanmıştır. 1.413 âlimden oluşan veri setinde 322 âlimin doğum tarihi birincil kaynaklar üzerinden belirlenmiş, geri kalan 1.091 âlimin doğum verisi regresyon modeli aracılığıyla tahmin edilmiştir.

Nüfus sayımı modelinin Mısır hadis âlimleri özelinde sunduğu bulgular, bu metodolojinin tarihsel süreçleri geleneksel analiz yöntemlerine kıyasla daha kapsamlı ve bütüncül bir biçimde yansıttığını göstermektedir. Geleneksel yaklaşımların yalnızca vefat tarihlerine odaklanan statik yapısının aksine model, ulema popülasyonunu zaman çizelgesi üzerinde dinamik bir değişken olarak takip etmekte ve topluluğun demografik haritasını ayrıntılı bir biçimde görünür kılmaktadır. Söz gelimi, 450/1058 yılı itibarıyla havzada 135 âlimin hayatta olduğunu tespit eden sistem, kitlenin yaş dağılımını (0–6 yaş: 23; 7–29 yaş: 46; 30–60 yaş: 26; 60 yaş ve üzeri: 40) ayrıntılı ve istatistiksel bir veri olarak ortaya koyabilmektedir.

Elde edilen bu nicel veriler, bölgedeki ilmî otorite dağılımını ve hiyerarşisini kavramak bağlamında kritik bir öneme sahiptir. Gerçekleştirilen analizler neticesinde, ilgili yılın otorite değeri 88,25; otorite oranı ise %65,4 olarak hesaplanmıştır. Modelin sağladığı analitik derinlik Dârekutnî'nin Mısır ziyareti ekseninde sınırlı olduğunda kendisinin hadis dinlediği 17 hocaya ait yaş verileri, onun ileri yaşlardaki kıdemli otoritelere yönelme eğilimini istatistiksel düzlemde doğrulamaktadır. Öte yandan aynı dönemde Dârekutnî ile doğrudan temas kurmayan —yahut görüşmeleri klasik kaynaklara yansımayan— ve yaşları ağırlıklı olarak 7 ile 80 arasında değişen 425 âlimin havzadaki varlığı, o süreçte Mısır'ın sahip olduğu ilmî nüfus yoğunluğunu gözler önüne seren önemli bir demografik bulgudur.

Modelin hadis tarih yazımına sunduğu bir diğer önemli katkı, dönemsel dinamiklerin demografik verilerle somutlaştırılabilmesidir. Kurgulanan bu metodoloji sayesinde, bölgede hüküm süren hanedanların Mısır hadis havzası ve genel ilmî çehre üzerindeki etkileri izlenebilmekte, böylece çeşitli tarihsel hipotezler nicel verilerle sınanma imkânı bulmaktadır. Bu yönüyle söz konusu model; siyasî istikrar, mezhep politikaları ve ilim merkezlerinin yükselişi yahut gerilemesi arasındaki çok boyutlu ilişkileri demografik göstergeler üzerinden okuyarak araştırmacılara geleneksel yöntemlere kıyasla daha derinlikli bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Çalışmada, kurgulanan modelin potansiyel katkılarının yanı sıra barındırdığı metodolojik kısıtlılıklara da dikkat çekilmiştir. Veri setindeki doğum tarihlerinin büyük ölçüde istatistiksel tahminlere dayanması, göç tarihlerinin modele dinamik bir değişken olarak entegre edilememesi ve klasik kaynaklara yansımayan âlimlerin zorunlu olarak kapsam dışında kalması, bu sınırlılıkların temelini oluşturmaktadır. Ancak söz konusu eksikliklerin prosopografik araştırmaların genelinde de görülmesi, karşılaşılan veri probleminin yalnızca bu modele özgü bir kusur olmadığını göstermektedir.

Tüm bu zorluklara rağmen mevcut metodolojik altyapı dâhilinde, işaret edilen kısıtlılıkların bir kısmını telafi etmek ve modeli eleştirel bir değerlendirmeden geçirerek daha da yetkinleştirmek mümkündür. Özellikle hoca-talebe ağ yapılarının modele entegre edilmesi gibi yenilikçi

yöntemlerin bu sınırlılıkları aşmada ne derece etkili olacağı, gelecekteki çalışmalarda sınanmayı bekleyen önemli bir araştırma sorusu olarak önümüzde durmaktadır.

Çalışma kapsamında kurgulanan metodolojinin, ulema demografisi analizlerinde klasik literatürün sunduğu imkânları ileri bir boyuta taşıdığı düşünölmektedir. Bununla birlikte modelin sahip olduğu esnek ve dinamik yapı; Bağdat, şam ve Nişabur gibi farklı ilim havzalarına olduğu kadar İslam tarihi, fıkıh, kelâm ve tasavvuf gibi diğer temel disiplinlere de uyarlanabilme potansiyelini barındırmaktadır. Bu bağlamda önerilen metodolojinin geniş ölçekli yeni araştırmalarla hayata geçirilmesi, İslamî ilimler tarihinin karşılaştırmalı prosopografik haritasının çıkarılmasına zemin hazırlayacaktır. Ayrıca modelin, son yıllarda giderek önem kazanan dijital beşerî bilimler alanındaki veri odaklı çalışmalara katkı sunması da öngörülmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, Hatice Demirci. “2./8. Asır Yemen Hadis Halkası”. 2./8. *Asır Hadis Halkaları 1*. ed. Muhammed Enes Topgöl. 423-503. İstanbul: İFAV Yayınları, 2025.
- Alaca, Hanife. “XVI. Yüzyıl Başlarında Balkan Şehirlerinde Nüfus: Sağkol Kazaları Örneğinde Bir Tarihsel Demografi Denemesi”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/3 (2021), 1932-1950. <https://doi.org/10.33206/mjss.822191>
- Aslan, Muhammet İkbâl. *Hicrî II. Asırda Kûfe’de Hadis İlmi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.
- Bulliet, Richard W. “A Quantitative Approach to Medieval Muslim Biographical Dictionaries”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 13/2 (1970), 195-211. <https://doi.org/10.2307/3596086>
- Çinici, Orhan. *Mısır’da Hadis Çalışmaları (Fâtımîler Dönemi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.
- Durdu, Mustafa. “Cizye Defterine Göre Ferecik Kazasında Kiptiler ve Gayrimüslimler (1848)”. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 21/3 (2021), 985-1006. <https://doi.org/10.11616/asbi.954436>
- Gökpınar, Bekir. “1712 Tarihli Avârız Defterine Göre Bergos (Lüleburgaz) Kazası”. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 15 (2020), 63-98. <https://doi.org/10.16947/fsmia.758036>
- Gönüllü, Baki. “2./8. Asır Mısır Hadis Halkası”. 2./8. *Asır Hadis Halkaları 1*. ed. Muhammed Enes Topgöl. 253-341. İstanbul: İFAV Yayınları, 2025.
- Günaydın, Tuğçe. “Muammerûn Âlî İsnad Kaynağı mıdır?: Avâliler Özelinde Bir İnceleme”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 55 (2021), 91-112. <https://doi.org/10.29288/ilted.889202>
- Habbâl, Ebû İshâk İbrâhîm b. Saîd b. Abdillâh el-. *Vefeyâtü Kavmin mine'l-Misriyyîn*. thk. Mahmud b. M. el-Haddâd. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1408.
- İbn Yûnus es-Sadeî, Ebû Saîd Abdurrahman b. Ahmed b. Yûnus. *Târîhu İbn Yûnus*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kamil fi't-tarih*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- İbnü't-Tahhân, Ebü'l-Kâsım Yahyâ b. Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hadramî. *Târîhu ulema-i ehl-i Mısır*. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1408.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile-Koç, Elif. “‘Islamicate Digital Humanities Network, Online Conference, Digital Hadîth Studies,’ 27 Ocak 2021, Washington, DC, USA”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 19/1 (2021), 165-170.
- Koç, Yunus. “Ömer Lütfi Barkan’ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları”. *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 65 (2013), 177-202.
- Madani, Tariq. “The Historian and Quantitative Approaches: Demographic Studies of Islamic Cities”. *AlMuntaqa* 2/1 (2019), 24-44. <https://doi.org/10.31430/almuntaqa.2.1.0024>
- Maden, Ömer Faruk. 2./8. *Asır Basra Ehl-i Hadis’i: Kimlik, Yönelim ve Etkileşim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2026.
- Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali. *İğâsetü'l-Ümme bi-keşfi'l-gumme*. thk. Kerim Hilmi Ferhân. Gize: Aynun li'd-Dirâsât ve'l-Buhûs, 2008.
- Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali. *Kitâbü'l-Mukaffa'l-kebîr*. thk. Muhammed Ya'lâvî. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 3. Basım, 2006.
- Pellat, Charles. “Peut-on connaître le Taux de Natalité au temps du Prophète? A la Recherche d'une Méthode”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 14/2 (1971), 107-135. <https://doi.org/10.2307/3596301>
- Pellat, Charles. “Quelques Chiffres sur la vie Moyenne D'une Catégorie de Musulmans”. *Mélanges d'islamologie*. 233-246. Brill, 1974. https://doi.org/10.1163/9789004659407_020
- Romanov, Maxim. “Toward Abstract Models for Islamic History”. *The Digital Humanities and Islamic & Middle East Studies*. ed. Elias Muhanna. 117-149. De Gruyter, 2016. <https://doi.org/10.1515/9783110376517-007>
- Romanov, Maxim G. *Computational Reading of Arabic Biographical Collections with Special Reference to Preaching in the Sunni World (661--1300 CE)*. University of Michigan, PhD Dissertation, 2013.

- Sari, Adem. “2./8. Asır Şam Hadis Halkası”. *2./8. Asır Hadis Halkaları 1.* ed. Muhammed Enes Topgöl. 343-421. İstanbul: İFAV Yayınları, 2025.
- Şentürk, Recep. *Narrative Social Structure: Anatomy of the Hadith Transmission Network, CE 610-1505*. Columbia University, PhD Dissertation, 1998.
- Tarhan, Enes. “2./8. Asır Mekke Hadis Halkası”. *2./8. Asır Hadis Halkaları 1.* ed. Muhammed Enes Topgöl. 139-252. İstanbul: İFAV Yayınları, 2025.
- Tatlı, Mustafa. “Rivayet Anlayışı Açısından Tâbiün Neslini Yeniden Dönemlendirmek: İhtimaller ve Teklifler”. *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Tâbiün-I -Tâbiün Kimliği ve İslâmî İlimlerin Tesisi-*. ed. Adem Karaaslan vd. 41-82. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024.
- Topgöl, Muhammed Enes. *2./8. Asır Hadis Halkaları I: Medine, Mekke, Mısır, Şam, Yemen*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2025.
- Topgöl, Muhammed Enes. “Erken Dönem İslam Tarihi’nde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler”. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 22/42 (2017), 1-33. <https://doi.org/10.20519/divan.335351>
- TÜİK. “Nüfus ve Konut Sayımı, 2021”, ts. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-ve-Konut-Sayimi-2021-45866>
- Yücedağ, Rıdvan Talha. “2./8. Asır Medine Hadis Halkası”. *2./8. Asır Hadis Halkaları 1.* ed. Muhammed Enes Topgöl. 25-138. İstanbul: İFAV Yayınları, 2025.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut-Hüseyin el-Esed vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- “Onomasticon Arabicum”. 2026. <https://onomasticon.irht.cnrs.fr/>
- “Prosopografía de los ulemas de al-Andalus (PUA)”, ts. <https://www.eea.csic.es/pua/index.php>